مەژووی خوناویی سوپای عیراق لە فەرماندەوایی شا فەیسەڵەوە تا نوری مالیکی

نووسین و ئەنالیز: ستیڤان شەمزینی
سوید

شاراوە نییە لە هیچ کەسێک ئەگەر بە یەک ڕەژیش لە عیراقدا ژیابێت، سوپا ڕەهەندێکی بنەڕەتیی و سەرەکیی بینیوە لە نەخشاندنی وێنەی سیاسیی و فەرماندەوایی و سەقامگیرکردنی پایەکانی دەسەڵات. لە ماوەی زیاتر لە هەشتا ساڵدا سوپا میکانیزمێکی هەرە کاریگەری دەستی فەرماندەوایان بووە لە عیراقدا بە سەرکوت و دامرکاندنەوەی هەموو دەنگێکی ناڕازی یان خوازیاری گۆڕان و دەستاودەستکردنی دەسەڵاتی سیاسیی، بە قەبارەی ئۆوەش سوپا بە هەزە بەرهەڵستکار و قەدەغەکراوەکان میکانیزمێکی ئەجگار هەستوەر بووە، بە تایبەت بە بەکارهێنانی لە کودەتای سەربازییدا، ئەگەرچی کودەتای سەربازیی تەنیا دیاردەیەکی تایبەت نییە بە عیراق و هەر لەرە ڕووینەداوە، بەڵام دەبێت بڵێین کە نکرێتی بۆ بهێنین کودەتا تەنە لەو جێگە و جوگرافیا و سەرزەمینانەدا ڕووەدات، هەموو ڕێگاکانی ئاشتیی و دیموکراتی تیایاندا کۆمەدراون بە مەبەستی ئاوگۆڕی دەسەڵاتی سیاسیی. بە کورتییەکەی کودەتا سەربازییەکان تەنە لەو شوێنانە ڕووەدەن حوکمێکی زۆرەملێ و دیکتاتۆرانەیان تێدا هەیە، ئەگەرنا لە هەر جێگەیەک دیموکراسی هەبێت، ئامادەباش و ڕوشنی ئاشتیخوازانەش هەن بە پرسەی دەستاودەستکردنی دەسەڵات.

هەشتا ساڵ لە عیراقدا سوپا تەنیا ڕەهەندێکی ترسناک و دژی بەرژەوەندیی تەنانەت هاووڵاتیانی ناوخۆی وڵاتیشی گۆڕاوە، چوونکە ئەو سوپایە هەموو جەنگێکی دەڕاندبوو جگە لە جەنگی سەرکوتکردنی هەر "نا"یەکی ناوخۆیی، جگە لە گۆڕەی بە کۆمەڵ و کوشتنی هاووڵاتیانی بێتاوانی ناوخۆ لە هەموو پێکهاتە جیاوازەکان شتێکی تەمار نەکردووە بە سەروەریی یان بە شانازیی بۆی بنووسرێتەوە لە دیرێکی تایبەتیی خۆیدا. ئەگەرچی سوپای عیراق لە سەرەتاوە بە داکۆکیی لە بەرژەوەندییە نیشتمانییەکان و پاراستنی سوود و قازانجی گشتیی عیراقییەکان هێنرایە سەر شانۆی ژیان، بەڵام بەگومان بەرژەوەندیی باڵای عیراق لە یەکپارچەییدا بوو، ئەمەش بەهەموو شێوەیەک بە کارەسات بە کورد تەواو دەبوو، بینیشمان هەروا

بوو بە کارەساتی گەورە بە کورد لە باشووری کوردستان تەواو بوو. جیا لەمەش سروشتی کەمەگەی عێراقیی و هاتنە سەر شانی سیاسیی چەند گروهێکی دیکتاتەر و تاکەهەند هەر زەر زوو ئەو خەونەی بە گەل سپارد کە خوازیار بوو سوپای عێراق ببێتە سوپایەکی بەهێز، داکەکیی لە زیان و قازانجی سەرجەم عێراقییەکان بکات، بە پێچەوانەوە لە بری ئەوەی سوپا بچێتە خزمەتی مرۆڤکانەوە، بەداخەوە ملیۆنەها عێراقیی بە رەگەی جەراوجەر بوونە قوربانیی خەونی دزەوی سوپایەکی بەهێز، بە تایبەت لە رۆژانی رەشی حکومەانیی دیکتاتەری مەزن "سەدام حسێن"دا.

مەژووی عێراق یان مەژووی جیاوازیی و یەکترسینەوە؟

لە بەرەبەیانی مەژووەوە ئەو جۆگەیەی ئێستا بە عێراق دەناسرێتەوە "میسۆپەتامیا" ئاوەدانیی بووە، ئەمەش بەهەی بەپیتیی خاکەکەی و هەبوونی ژێدەرێکی زەری ئاوەوە. هەر لەگەڵ ئەو مەژووەدا ناکەکیی و شەڕ و ئاژاوە بەشێکی دانەبڕاو بووە لە دیرەکی سەر ئەم جوگرافیایە. بە هەزاران سالی پێش زایین، ئەم راستییە بە ئاشکرا دەبینین: ناوچەکە بەشەویەکی گشتیی و میسۆپەتامیا بە تایبەتیی ناوچەی نائارام و پڕ لە ئاژاوە و کەشمەکەش بووە، هەر لە سەمەریەکانەوە تا دەگاتە ئاکادیی و حیسیی و ئاسووری و بابلی و کلدانی و دواتر فارسەکان، ئەو سەرزەمینەی ئەمڕۆ پێیدەوترێت عێراق، گۆڕەپانی سەختترین ململانێی تووندوتیژ و شەڕ و کوشتاری بێ بڕیانە بووە. لە مەژووی دواتریشدا و لە سەردەمی فتوحاتی ئیسلامییەوە تا دەگاتە دوا رۆژەکانی خەلافەتی عەبباسیی و هەرەسهێنانیان لەسەر دەستی مەغۆلەکان، ئەوە نەک پشوویەک بەدی ناکەین، بەڵکو ئەوەی زیاتر لە هەر شتێکی دیکە لەم ماوە مەژووییەدا دەیبینین خوێن و ئازار، ئاگر و جەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفی نموونەیەکی تووندوتیژ یان سەدامێکی سەروەختی خۆی بووبێت، ئەوە ئەو هەموو شەڕ و کوشتارەی لە نێوخۆی موسڵمانە ئەمەویی و عەبباسییەکاندا رووبدا شتێکی کەمتر نییە لەوەی لە مەژووی نوێدا هەستی پێدەکەین و دەیزانین.
جا لە کارەساتە خوێناوییەکانی بزووتنەوە هەگەڵاوەکان لە خەلافەت بگەڕێ، چوونکە سوورکردنی دیجلە لە خوێندا لایەن مەغۆلەکانەوە بە سەرکایەتی هەلاکۆ رووداوێکی خوێناویی ئەوەندە گەورەیە تا مەژوو هەیە لە بیر ناچێتەوە. ئەگەر چاوکێش بە قەناغەکانی دواتر و دیرەکی عوسمانییەکان هەتا داگیرکاریی ئینگلیزەکاندا بخشێنین ئەوە دیسان ماوەیەک نابینین پشوویەکی تێدا بێت لە خوێنشتن و

کاولکاریی و یەکتر سڕینەوە. بەگومانیش داگیرکاریی نوێی ئینگلیزەکان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا بە شێوە و خوێندنەوەیی و کاولکاریی نەبوو. هەروەک چۆن مل پێ کەچکردنی کورد بە هەڵبژاردنی عێراقێکی عەرەبیی، بە ژان و سەرئێشە و کاولکاریی و شێوە نەبوو. ئەگەر لەهەموو ئەم کارەساتانە ورد بینەوە، راستییەکی ڕەها و ڕوون هەیە، ئەوەی ئەم مێژووەی وەها پێ کردووە لە خوێن، تەنیا و تەنیا هەز و لەشکر بووە، بەیەکا ناماقوولە نییە بڵێین لەوەتی عێراق هەیە "مەبەستمان لەو جوگرافیایە ئێستا پێیدەوترێ عێراق" ئەوەندەی لەشکر و خاوەن لەشکران ڕێیان تێدا گەڕاوە هیچ شت و کەسی تر تا هەنووکەش نەیتوانیوە نیوەی ئەوە، ڕێ ئێدا بکات. لە قۆناغی نوێدا وەختێک لە ژێر سایەی حکوومەتی ئینگلیز دەوڵەتی عێراق دروستدەکرێت و سوپایەکی قانوونی بە دادەمەزرێنێت ئیدی بەرە بەرە سوپا ڕەگەی زیاتری پێدەدرێت دەور لە هاوکێشە سیاسییەکاندا ببینێت، تا دواجار بارودۆخێک بە جۆگەیەک گێشت سوپا لە عێراقدا کارەساتێکی گەورەی مرۆیی نایەوە، کارەساتێک لە دوای هەڵکەستووە لە وێنەی نییە لە تەواوی سەدەی بیستەمدا.

مێژووی دامەزراندنی سوپای عێراق

بەانووی یەکەم جەنگی جیهانیی کە تێیدا هەردوو ئیمپریالیزمی فەڕەنسیی- بەریتانیی سەرکەوتن، جیهانی خستە بەردەم چەرخێکی تازەوە، کاریگەرییەکانی ئەو جەنگە بوونە هەی سەرلەنوێ داشتنەوەی نەخشەی جیهان، ئیمپراتۆریای عوسمانلی "پیاوە نەخۆشەکە" لە ئەنجامی شکستەوە تەواو شەکەت و لاواز ببوو، هەموو ئەو ناوچانەی لە دەستدابوو کەوتبوونە دەرەوەی تورکیای ئێستا. ئەم شکستەی عوسمانلییەکان هەڵکەی زێڕینی دایە دەست هەردوو ئیمپریالیزمی براوەی جەنگ، بە ئاسانیی نەخشەی سیاسیی ڕژهەڵاتی ناوەڕاست بە گوێرەی بەرژەوەندییەکانی خۆیان دابەشکەنەوە. لەم نێوەندەدا حکوومەتی ئینگلتەرە لەسەر جێستەی هەر سێ ویلایەتی بەسرە، کوفە، موسڵ "پێشتر شارەزوور بوو" توانی دەوڵەتێکی نوێ دابمەزرێنێت بەناوی "عێراق". ئەگەرچی هەر لە سەرەتاوە ویلایەتی موسڵ یان ڕاستتر بڵێین باشووری کوردستان کێشە و بیرۆای جیاوازی لەسەر بوو لەوەی بلکێنرێت بە عێراقەوە یاخۆ بە تورکیای نوێوە؟، بەڵام سەرەنجام دوا بڕیاری بەریتانیا- فەڕەنسا ئەوەبوو بخرێتە سەر عێراق بۆتایبەت بەهەی دەزینەوەی نەوت، هاوکات بە زیاترکردنی ڕژێی سوونەنە مەزهەب لە عێراقی تازە دروستبوودا.
بەریتانییەکان سەرەنجام عێراقی عەرەبییان دروستکرد و پادشایەکیان

لەدەرەوەی عێراق هەنا بێی، دەستووری تازەی عێراقیش بە هەموو جۆرێک عێراقی وەک وڵاتێک یان بەشێک لە نیشتمانی عەرەب دەناساند و نکۆیی لە هەبوونی هەر نەتەوە و گەلێکی دیکە دەکرد. لە ماددەی دووەمی دەستووری ساڵی 1925دا نووسراوە "عێراق دەوڵەتێکی سەربەخۆی ئازادە، بە هیچ جۆرێک خاکەکەی پارچە پارچە ناکرێت و دەست لە هیچ بەشێکی هەڵناگیرێ، حکوومەتەکەشی حکوومەتێکی پاشایەتی نیابیی"، بەڵام لە راستیدا حوکمی راستەقینە لە ژێر چنگی بەریتانیادا بوو، چوونکە هەتا ماوەیەکی زۆر دواتر، عێراق هەر لەژێر سایەی ئینتیدابی ئینگلیزییدا مایەوە. بەریتانییەکان خوازیاربوون عێراق بە گشتیی یەکەیەکی کارگێڕیی بێت و هەموو بڕژەوەندییەکانیان تێیدا پارێزراو بێت، دەسەڵاتی پادشایی دەیخواست بە داکۆکییکردن لە پێکهاتەی فەرمانڕەوایی شانشینەکەی هەموو ڕەگەکانی خۆی بکاربهێنێت، لەم چوارچێوەدا بە دروستکردنی دامەزراوەکانی حکوومەتێکی پاشایی فەرمیی هەنگاوی پێکهێنانی سوپا بووە پێویستییەکی پلە یەک.
ئەگەرچی لە پێشتریشدا ئیدارەی ئینگلتەرە چەندین هەزی جیاجیای نافەرمییان لە جەگەکانی عێراق دروستکردبوو، بەڵام ئەوە وەڵامی پێویستییەکانی نەدەدایەوە، بە تایبەت لەو سەروەختەدا عێراق دەوڵەتێکی تازە دامەزراو بوو. بەریتانییەکان لە ساڵی 1915 بە دواوە هەوڵەکانیان خستەگەڕ بە پێکهێنانی ئەو هەزە نافەرمییانە. لەو نێوەندەدا "هەزی لیفی" دروستکرا، ئەگەرچی سەرەتا ئەم هەزە تەنیا لە40 پیاو دروستکرا، بەڵام دواتر ژمارەی گەیشتە "6199" پیاو، ئەمە لە مانگی مایسی ساڵی 1922. ئامانجی ئەم سوپایە کە زۆرینەی لە ئاشوورییەکان پێکهاتبوو، بە پلەی یەکەم دژایەتیکردنی کورد و دەسەڵاتی شێخ مەحمودی مەلیکی کوردستان بوو، ئەگەرچی بەریتانیا خوازیار بوو لە ژێر پەناوی تردا بکاریبهێنێت "1". بەڵام هەوڵەکانی دامەزراندنی سوپایەکی فەرمیی مەشقپێکراو، تاوەکوو ببێتە سوپای دەوڵەت، بە کۆتاییەکانی ساڵی 1920 و سەرەتای ساڵی 1921 دەگەڕێتەوە.
بە پێی سەرچاوە مێژوویییەکان هەنگاوی ئەفسەرە عێراقییەکان کە بەشێکی بەرچاویان کورد بوون، لەسەر دەستپێشخەریی بەریتانییەکان بووە. ئەوەبوو سەرەنجام (ڕۆژی 6-1-1921 لەسەر ڕەخی ڕووباری دیجلە لە شاری بەغداد، کەمەکی ئەفسەری عێراقیی، کە شارەزای تەواوی سوپا بوون و لایەن عوسمانلی و بەریتانییەکانەوە مەشقیان پێکرابوو، بە چاودێریی بەریتانیا و لە ماڵی عەبدولقادر ئەلخەزیری کەبوونەوە و بیاری دامەزراندنی سوپای عێراقیان دا. ئەو ئەفسەرانە دوانزە کەس بوون و لە نەوانیشیاندا بەشکیان کورد

بـوون کـه بـه ئـامـادەبوونی مـەجـار ئایـدی راوێژکـاری بـەریـتـانیی لـه وەزارەتی بـەرگریی عـێراق و رائیدی سوارە "محەدین عومەر" یـەکـەمین کـەبـوونـەوەی سوپـا ئـەنجامـدرا. لـه ئـەفسـەرە کوردەکـانیش هـەریـەکـه لـه"بـەکر سدقی، تـەفیق وەهبی، جـەمال بابان، جـەلال بابان، بـەهادین نوری و چـەند کـەسـێکی تر" ئامادەی کـەبـوونـەوەکـه بـوون). "2".

هـەنـدێک سـەرچاوەی مـێژوویـی نـاوی ئـەو دوانـزە ئـەفسـەرەی سوپـای عـێراقیان دروستکرد، تـەمارکردووە کـه بریتی بـوون لـه هـەریـەک "عـەقید عـەبدولحـەمیدی کوڕی ئـەحمـەد، موقـەدەم عـەبدولـڕەزاق یاسین خواجـه، موقـەدەم شاکیر عـەبدلـوەهاب شـەخلی، رائید سـەعید حـەقی عومـەر، رائید محـەدین سـەلیم سوهـڕەوەردی، رائید بـەکر سدقی شـەوقی عـەسکـەری، رائید تـەفیق وەهبی مـەعروف بـەگ، رائید حیلمی محـەمـەد، نـەقیب موحسین عکوش، نـەقیب حـەسـەن تـەحسین مستـەفا عـەسکـەری، نـەقیب یوسف پاچـەچی، نـەقیب یوسـف حـەنـزەب". * هـەر لـەو سـەروەختـەدا یـەکـەمیـن پـارتـی یاسـا بـه ڕەکخستنی کاروباری سوپایی فـەرمـانـدەکرا و ناوی "بـاوکراوەی سوپای عـێراقی سالی 1921" بـوو، لـه سـەرتـاوە لـەی نووسرابوو ئـەم پـارتـە یاسایـه "سـەر پریسی کـەکس"ی جـەنـەرال و نـوێنـەری مـەندوبی سامی لـه عـێراق دوای ڕـزامـەندیی ئـەنجوومـەنی وەزیرانی عـێراق دەریکردووە و ئـەم بـاوکراوەیـەش لـه ڕـەژی یـانـزەی کـانوونی دووەمـی 1921 لـەسـەر هـەموو تاکـەک لـه سـەربـازکانی سوپای عـێراق لـه هـەموو ناوچـەیـەکی عـێراق پیادە و جـەبـەجـەکراوە. لـه 28 تـەموزی هـەمان سالیش یـەکـەم فـەوجی سوپای عـێراقی بـەناوی "موسا کازم" دامـەزرا.**

هاوکات لـەسـەر راسپاردەی بـەریتانیـەکان و پشتگیریی ئـەفسـەرانی سوپای ئینگلیز "جـەعفـەر عـەسکـەری" کرایـه یـەکـەمین وەزیری بـەرگریی عـێراق کـه ئـەویـش پـەیـوەنـدیی کـرد بـەدەسـتـه نـەزیـکـەکـانیـەوە تـا هاوکاریی بکـەن. *** ئیدی لـەم ڕـەکـەوتـه بـه دواوە سوپای عـێراقی بـه فـەرمیی دادەمـەزرێت، بـه تالیـۆنـەک پـێکدەهـێنرێت بـه ناوی تیپی هاشمی کـه تیپـەکی سوارە بـوو، بـەنام وردە وردە بـه پـێی تـێپـەڕینی کات و لـەسـەر داخوازیی بـەریتانیا سوپای عـێراقیی گـەشـەی کرد هـەم لـه ڕووی ژمـارە و هـەم لـه ڕووی چـەک و تـەقـەمـەنـی و ئـامـێرە جـەنگیـیـەکـانـەوە. ئـەگـەرچی حکوومـەتی عـێراقی ناچارکرابوو تـەنـه لـه حکوومـەتی ئینگلتـەرە چـەک و چـەت بکـڕێت، بـەنام بـه بـڕاوورد بـه کات و ژمارە و توانای سـەربازیی سوپای عـێراق، سوپاکـه لـه چـەکی کـەم نـەبوو.
نووسـەری ناسراو "پیتـەر سلاگت" لـه بارەی ئـەو گـەشـەکردنـەی سوپای عـێراقیـەوە دەنووسـێت: دامـەزراندنی سوپای عـێراق لـه شـەشی کانوونی دووەمی 1921 بـڕە بـڕە لـه ژێر ڕکـەفی ئینتیدابدا قـەبارەکـەی گـەورە

بوو، لە3500 سەربازەوە بۆ 12 هەزار سەرباز، بەمام دیسان دامەزراندنی ئەو سوپایە و پەروەردەکردنی بەو شێوەیەی بەریتانیا و مەلیک دیانویست هەژموونێک بوو بۆ دەستاتی ئەوکات.. بەریتانیاش بەشێوەی کرداریی عێراقی بەدەوە دەبرد و لە هەموو بۆنە و ناخۆشیەکدا هاوکاریی سوپای عێراقی دەکرد لە سەرکوتکردن و راوەدونانی شۆڕشگێڕانی عێراقیدا. "3". بەپێی هەندێک سەرچاوەی مێژوویی، سوپای عێراق لە ساڵی 1933 لە12 هەزار سەرباز پێکهاتبوو، ئەم ژمارەیە لەساڵی 1935 بەرز دەبێتەوە بۆ 15هەزار سەرباز، تا ئەوەی لە کاتی شەشی چواردەی گەلاوێژی 1958 لەلایەن "ئەفسەرانی ئازادیخواز"ەوە، ژمارەی سەربازانی خەی لە نزیکەی "20" هەزار سەرباز داوە. بە گوێرەی زانیاریی لیوا "مەنسوور حەفید"یش گۆشکردنی ژمارە و توانای سەربازیی سوپای عێراق بۆ پێی چەند قۆناغێک بووە. ناوبراو لەلای خۆیەوە بەم جۆرە گۆشکردنی سوپای عێراق ریزبەند دەکات:

- لە حوزەیرانی ساڵی 1921دا یەکەم فەرمانگەی تەجنیدی گشتیی سوپای عێراق، خەبەخش دامەزرا.
- یەکەم فەوجی سوپای عێراقیی "لە سەرەتای دامەزرانیدا" ناوی لێنرابوو فەوجی "موسای ئەلکازم".
- 28ی ئازاری 1928 حەقدە قوتابی عێراقیی بۆ فێربوونی لەخۆینی فڕۆکەی جەنگیی لە بەریتانیا وەرگیران.
- 22 نیسانی 1931 یەکەمین وەجبەی فڕۆکەوانانی عێراقیی لە کولێژی کرانویل لە ئینگلتەرە دەرچوون.
- لە23 تشرینی یەکەمی ساڵی 1937 دامەزراندنی یەکەم مەفرەزەی تانکی سووکی عێراقیی.
- ساڵی 1937 دامەزراندنی یەکەمین یەکەی هێزی دەریایی عێراقیی.
- یەکی تشرینی یەکەمی ساڵی 1938 کردنەوەی یەکەمین کولێژی ئەرکان لە شاری بەغداد. "4".

رەنگبێ یەکێکیش لە هۆکارەکانی گۆشکردنی سوپای عێراقی جیا لەشێ و شێ و سەرکوتی ناوخۆیی، پابەند بێ بەسەپاندنی خزمەتی سەربازیی زۆرەملێیی. یەکەمین کەسێکیش یاسای زۆرەملێیی پێڕا کردبێت، ژەنەرال "جەعفەر عەسکەری" بە ڕەگەز کورد بوو، چوون ئەو یەکەم کەسێک بوو لە جیاتی تێبووش سیدارەی خستە سەری. جەعفەر عەسکەریی کە لە یەکەم کابینەی حکوومەتی عێراقیدا، شالیاری بەرگریی بوو، ئەو یەکێک بوو لە کۆنە ئەفسەرەکانی سوپای عوسمانلیی، عەسکەری یەکەم کەسیش

بوو داوای لە کۆنە ئەفسەرەکانی سوپای عوسمانلی کرد یارمەتی بدەن لە دامەزراندنی هێزی ئەرتەشی عێراقیدا. بە ئەو مەبەستە لە رۆژی بیست و دووی تشرینی دووەمی ساڵی 1923 پێشنیارەکی پێشکەش کرد بە ئەنجوومەنی دامەزرێنەری سوپا کە لوودا دەڵێ: بەرگریکردن لە عێراق ئەرکەکی نیشتمانییە. ئەم دەربڕینە هاوواتای سەربازیی زۆرەملێی دەگەڕێتەوە. عەسکەری لە یادداشتنامەکەدا نوسیبووی "سوپا لێنەو گەلاندا رەمزی ژیانێ و کەسێکی سەربەخۆیە، هەروەها سەربەخۆیی میللەت و پاراستنی کەرامەتی بە پاپشت و ئاواتی سوپای بەگانە نایەتەدی".

ئەگەرچی حکوومەتی پادشایی ئوکاتی عێراق بەهەی پاشکۆیی بە سیاسەتی ئینگلتەرە ئەم خواستەی پشتگوێخست، بەڵام دواجار ئەو حکوومەتە لەرۆژی 12-6-1935 بڕیاریدا یاساکە جێبەجێ بکرێت، کە ئەمەش زنجیرەیەک خێپیشاندان و ناڕەزایی تووندیی جەماوەریی بە دوای خۆیدا هێنا لە سەرجەم ناوچە جیاجیاکانی عێراقدا. دەستووری عێراق یەکێک لەو دەستوورانەیە گرنگیی بەرچاوی داوە بە سوپا، ئەمەش وێنەدانەوەی خواستی دەسەڵاتداران بووە کە خوازیاربوون سوپا وەک شتێکی پیرۆز و بایەخدار سەیر بکرێت و خەڵک لەسەر ئەوە رابهێنرێت بە گرنگییەوە بڕی بڕوانن. (دەستووری کاتیی 1958 کە لە27-7-1958 نوسراوە، لە ماددەی 17دا سوپا بەموکی گەل دادەنێ و ئەرکی پاراستنی سەروەریی وڵات و سەلامەتی زەویییکانی پێ دەسپێردرێ. لە دوای کودەتای 1963 و لە دەستووری کاتیدا کە لە29 نیسانی 1964دا نوسراوە، بایەخی زیاتر بە پێگە و ئەرکەکانی سوپا دراوە و خاڵی سێیەم لە بابی چوارەمی سیستمی حکومەانیی و لە میانەی شەش ماددەدا "77- 82" بە ئەم مەبەستە تەرخانکراوە). "5".

لە سەردەمی پاشایەتیدا ئەگەرچی چەند کودەتایەکی سەربازیی رووياندا، بەڵام گەشەکردنی ژمارەی سەربازان و توانای سەربازیی سوپای فەرمیی عێراق، لەسەرخۆ و تارادەیەک سروشتیی بوو. بەڵام لە دوای شۆڕشی چواردەی گەلاوێژی 1958ەوە، بەرە بەرە هەم سوپا بایەخی زیاتری پێدرا و گەشەیەکی نائاسایی بەخۆوە بینی، ئەمەش بەهەی ئەوەی ڕووشی سیاسیی عێراق تەواو ئاڵۆزیی بەخۆوە گرت، لەلایەک چەندین ڕەوتی وەک ناسیۆنالیستە تووندڕەوەکانی عەرەب لە هەوەی کودەتادا بوون، لەلاکەی تر لەساڵی 1961 بەولاوە شۆڕشی کورد

بە ڕێبەرایەتی "پارتی دیموکراتی کوردستان"و مەلا مستەفا تاویسەند. ئەم دوو هەکارە بوونە هەکاری زیاتر بایەخدان بە یەکە سەربازییەکان لەلایەن حکوومەتی "عەبدولکەریم قاسم"ەوە. لەڕە بە دواوە حکوومەتی عێراقی جیا لەوەی چەند هێزێکی تری نافەرمیی دروستدەکات لە وڵاتی جاشە کوردەکان، لە هەوڵیشدایە توانا سەربازییەکانی زیاتر پەرە پێبدات و ئاستی سوپای عێراق بەرز بکاتەوە بە ئاستی سوپا ناودارەکانی جیهان. لەم پێناوەدا حکوومەتی عێراق هەوڵدەدات کۆنتاکت لەگەڵ چەندین دەوڵەت ببەستێت بە بەدەستهێنانی چەک و تەقەمەنی سەردەم بە مەبەستی بەهێزکردنی سوپاکەی بە بەرپەرچدانەوەی هەر پیلانێکی ناوخۆیی لەلایەن عەرەبە ناسیۆنالیستەکانەوە، هەم بە دامرکاندنەوەی شۆشی ئەیلوول کە زۆر لە دوای زۆر زیاتر کێپەی دەساند و بەهێز دەبوو، بەتام (سەختترین سەردەمی سوپای عێراق ئەو کاتە بوو بەعسییەکان دەسەڵاتیان بە دەستەوە بوو، چوونکە دوای هاتنە سەرکاری سەدام، سوپای عێراق کرایە 44 فیرقە و لە ساڵی 1990یشدا ئەو ژمارەیە بە 63 فیرقە بەرز بووەوە). "6".

دروست لەگەڵ هاتنە سەرکاری بەعسییەکان لە ڕێگەی کودەتایەکی سەربازییەوە "1968"، بایەخی زیاتر درا بە سوپا، بەعسییەکان چوونکە خۆنی نیشتمانێکی عەرەبیی گەورە و لەناوبردنی جولەکەیان هەبوو، هاوکات سوپاکەیان بە دڵاویی لە جەنگی عەرەب– ئیسرائیل گەیاندبووەوە، دەیانویست بەهەر نرخێک بوو عێراق لەڕەی بەهێزکردنی سوپاکەیەوە وەها لەبکەن دەسەڵاتی بەسەر تەواوی ناوچەکەدا بشکێت، هەروەک خوازیاربوون لە ڕۆژهەڵاتی بزووتنەوەی کوردایەتی و نەژادی گەلی کورد دەربکەشن. بەعسییەکان چەندان بەندیان لەگەڵ سۆڤێتی سووردا واژۆ کرد بە کەینی نوێترین چەک و لاپاڵم و باڵافڕەی سیخۆی روسیی، بەتام واقیعی عێراق زۆر لەوە سەختتر ببوو بەم چەکانە کۆنترۆڵ بکرێت یان بتوانرێت بەو چەکانە شۆشی کێپەسەندووی کوردەکان بە هاوکاریی ئێران و ئیسرائیل و ئەمریکا دابمرکێنرێتەوە. بۆیە سەرانی دەوڵەتی عێراق هەر لە دۆیی شستەکانی سەدەی ڕابردووە بیریان لە بەدەستهێنانی چەکی کەکوژ و کیمیایی دەکردەوە.

"دەبلیو سیت کاروس" پێیوایە "عێراق بەرنامەی بەرهەمهێنانی چەکی کیمیایی لە ساڵەکانی دۆیەی 1960 و زۆر لەپێش لەوەی سەدام بگاتە دەسەڵات دەستپێکردبوو". جیا لە هەموو ئەمانە

قەناغی باڵابوونی زیاتر و گەیشتنە لوتکەی سوپای عێراقی هاوکاتە لەگەڵ هاتنە سەرکاری سەدام حسێن "1979"، چوونکە سەدام خولیایەکی لە راددەبەدەر و زیاتری لە هەر سەرکەکی عێراقیی هەبوو بۆ بەهێزکردنی سوپا هەم لە رووی چەندایەتییەوە، هەم لە رووی چۆنایەتییەوە. ئەوەبوو سوپای عێراق پێشکەوتنی زۆری بەخۆوە بینی، تەنانەت لە ساڵی 1990دا عێراق خاوەنی زیاتر لە یەک ملیۆن سەرباز بووە، ئەمە بەجگە لەوەی خودانی تازەترین تەکنەلۆژیی چەک و چۆڵ بووە. "ریچارد بێنێت" لەو رووەوە دەڵێت (لەشکری عێراقیی لە ساڵی 1990دا یەکێک بوو لە لەشکرە گەورەکانی جیهان، بەڵام لە کۆتایی یەکەمین جەنگی کەنداودا بەر بۆمبایەکی تەواو باڵی بەسەر پاشماوەکانی یەکێ سەربازییەکانی لەشکرەکەدا کەشا، وایان لێهات لە هەموو لایەکەوە لەلایەن دوژمنەکانیانەوە زەبریان لێدەکەوت).

حکوومەتی بەعس بەوە رازی نەبوو لە سنوورەکدا سوپاکەی قەتیس بکات، بەڵکو دەیویست سوپاکەی بکاتە سوپایەک پشت ببەستێت بە تەکنەلۆژیترین چەکی سەردەم، بە تایبەتیی چەکی کۆمەکوژ. سەرانی بەعس بە رێبەریی "سەدام حسێن"، هەموو توانا و وزەی خەیان بۆکارهێنا تا وەاتەکەیان بکەنە خاوەنی چەکی کیمیایی و ئەتۆمی. ئەم هەوڵە لە دەیەی حەفتاکانی سەدەی رابردووەدا زۆرتر بڕەوی سەند. بە ئەو مەبەستە وەزارەتی بەرگریی و وەزارەتی پیشەسازیی سەربازیی لە چەندان رەگەی جۆربەجۆرەوە کەنتاکتیان لەگەڵ دەوڵەتان و چەندین کەمپانیای جیاجیا گرێدا تاکو ئەو خوونە بهێننەدی. بەڵام ئیسرائیل کە زیاد لە هەمووان هەستی بە مەترسیی عێراقێکی خاوەن چەکی ئەتۆمی دەکرد، زۆر زوو، لە ساڵی 1981 لە رەگەی لێدانی هەوایەوە بنکەکانی کۆری ئەتۆمی عێراقی کاول و تێکوپێکدا، ئەمەش وەهای لە "مەناحیم بێگن"ی سەرکەی ئۆکاتی ئیسرائیل کرد بە خۆشحاڵییەوە بڵێت وەک خەی ئامانجەکەمان پێکا و خوونی لەناوبردنی ئیسرائیلمان پووچەڵ کردەوە. لەگەڵ ئەمانەشدا حکوومەتی سەدام هەر بەردەوام لەسەر سەرمایەکانی تا دواجار توانی عێراق بکاتە خاوەنی چەکی کیمیایی.

(رژێمی عێراق توانی لە چەندەها بواری هەمەجۆری تەکنەلۆژیای ناوکییدا مەشق بە کادرە تەکنیکی و ئەندازیارەکانی خەی بکا تا ئەو رادەیەی کە ژمارەی زاناکان گەیشتە 500 زانا و ژمارەی ئەندازیاران و تەکنیککاران گەیشتە 5-7 هەزار کەس، جگە لە20 هەزار کارکەری تری ئەم بوارە. سەرباری ئەمەش

بودجەیەکی زۆر تەرخانکرا کە گەیشتە 12 ملیارد دۆلار کە لەم کەرتەدا خەرجکرا، جگە لەوە، رژێم چەند دەزگایەکیشی دروستکرد پەیوەندییان بە بەرنامە ناوکییەکەیەوە هەبوو، کە ژمارەیان گەیشتە 28 دەزگا و پێکهاتە، لەوانە چەند مێبەندێک بە لێکۆڵینەوە و نەخشەسازیی و پیتاندنی یۆرانیۆم و چەند ناوەندێکیش بە ئەلکترۆنکاریی و تاقیکردنەوە). "7". ئەوەی زیاتر عێراقی هاندەدا بۆ ئەوەی لە زووترین کاتدا تەکنەلۆژیی سەردەمی چەک بەدەستبهێنێت بۆ تایبەت چەکی ناوکیی دوژمنایەتی بوو لەگەڵ ئیسرائیل لەلایەک و شێوەی دەستێوەردانی لەگەڵ ئێران و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان لەلاکەی تر بوو. رژێمی بەعس لە دەیەی هەشتاکاندا زۆرترین بودجەی لە داهاتی وڵاتەکەی بۆ بەرهەمهێنان و کەینی چەک و تەقەمەنی تەرخانکرد. هەندێک لە توێژەران و پسپۆران سەرسوڕمانی خۆیان نیشان دەدەن لەوەی بۆ درێژایی هەشتاکان عێراق زۆرتر لەو بڕە دیاریکراوەی بۆ سەرجەم کەرتەکانی تەندروستی و خزمەتگوزاریی تەرخانی کردبوو، بودجەی بۆ کەرتی سەربازیی و پەرەپێدانی یەکە سەربازییەکانی تەرخان کردبوو. Judit Miller، Laurie Mylroie دەربارەی فراوانبوون و خەرجکردنی ژمارەیەکی خەیاڵیی پارە بە سوپا لە سەروەختی جەنگی ئێران– عێراقدا دەنووسن "لەم ساڵانەدا بارودۆخی ئابووری ئەم وڵاتە زۆر خراپ ببوو، سەدام هەموو پاشکەوتە دارایەکانی خۆی بە کەینی چەک و تەقەمەنی سەرفکردبوو. لە دوو ساڵی سەرەتای جەنگ، عێراق 10 ملیارد دۆلاری یارمەتی دارایی لە وڵاتانی عەرەبیی وەرگرت کە هەمووی بە کەینی چەک تەرخانکرا". "8". هەر لەمبارە، ئەنیستیتۆی نێودەوڵەتیی ئاشتی ستۆکهۆڵم بڕاوردی کردووە: عێراق لە ساڵی 1984 بە بڕەای نزیکەی 14 ملیارد دۆلار چەکی کڕیوە و بەکاریهێناوە. بە پێی بڕاوردی "ئانتەنی کوردسمان" کە یەکێکە لە شارەزایانی ئەمریکیی، حکوومەتی عێراقیی لە نێوان ساڵەکانی 1982- 1985 نزیکەی 27 ملیارد و 300 ملیۆن دۆلار و لەنێوان ساڵەکانی 1986- 1989 نزیکەی 15 ملیارد و 500 ملیۆن دۆلار کە کەی گشتیی زیاتر لە42 ملیارد دۆلار لەم حەوت ساڵەدا چەکی هێناوەتە ناو وڵاتەوە. ئەو تەنانەت لەو بڕوایەدایە تینووەتیی سەدام بۆ چەک لەماوەی ئەم ساڵانەدا لەم ژمارە سەرسوڕهێنەرەش زیاترە. حەزی سەدام بۆ کەینی چەک تەنانەت پاش کۆتاییهاتنی جەنگ لەگەڵ ئێرانیشدا کۆتایی نەهات، بەشەویەک لە ماوەی پێنج ساڵی پاش تەواوبوونی شەڕ، عێراق

گەورەترین وەاتی کەیاری چەک و پەداویستیی سەربازیی بووە. بەپێی بەراوووردی شارەزایان 9% هەموو چەکە فڕۆشراوەکانی جیهان لەلایەن سەدامەوە کەدراون. "9".
ئەگەرچی لە دوای ئەپەراسیۆنی "گەردەلوولی بیابان" سوپای عەراق لە رووی مەعنەویی و ماددییەوە بە تەواویی تەکشکێنرا، بەڵام سەدام حسێن زۆر لەوە سەرکەشتر بوو بەو گورزوەشاندنە دەست لەو خولیا و حەزە شەتانییەی خۆی هەڵبگرێت. بۆیە لە ساڵانی ئابووقەی ئابووری و بازرگانیی نەوەدەکانی سەدەی رابردوو لەسەر عەراق، لە کاتێکدا بەندی حەوتی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕێگریی دەکرد لە عەراق چەک و چەت بکڕێت، بەڵام رژێم بەردەگەی قاچاغ لە هەوەدا بوو لە ڕێگای ئەکرانیا و روسیا و بە بەرتیلدان لەناو تورکیادا، ژمارەیەکی زۆری چەک و پەداویستیی سەربازیی بهێنێتە ناو عەراقەوە، هەتاکو ئەمریکا و کەمێکی نەوەوەتیی پێیانزانی کار لە کار ترازابوو، بەم جۆرە جارێکی دیکە سوپای عەراقیی بەهێز کرایەوە و چەندان یەکەی وەک "گاردی کەماریی و سوپای قودس و گیانبەختکەرانی سەدام" لە دژەوەی سوپای فەرمیی بە توانایەکی ماددیی و لۆجیستیی زۆرەوە قووتکرانەوە کە کاریان تێنیا داکۆکیکردن بوو لە رژێم و سەرکوت و لەناوبردنی بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد و هێزە بەرهەڵستکارە شیعەکانی باشووری عەراق. تا ئەوکاتەی لە پرسەی داگیرکردنی عەراق لەلایەن ئەمریکاوە لە بەهاری 2003دا بە تەواوەتی لەبەریەک هەڵوەشایەوە و هەموو تەکنەلۆژیا سەربازییەکەشی لە کیس چوو.
شارەوا نییە سوپا لە عەراقدا جگە لەوەی ئامرازێکی سەرکیی بووە بە سەرکوتی نەیارە سیاسییەکان و هەمیشە لە بەرژەوەندیی چینی دەسەڵاتداردا بووە، لە هەمان کاتدا نابێت نکۆڵی لەوەش بکەین خودی سوپا و پێستە هەستیارەکانی سوپا بە کەمینەی سوونەنە مەزهەبی عەرەبیی بووە. ئەم سیاسەتە وەنەبێ تێنیا لە سوپادا ڕەنگی دابێتەوە، نەخێر ئەم رامیارییە شۆڤێنییە لەسەر هەموو ئاستەکانی بەڕێوەبردن، بە ڕوونی بەرجەستە ببوو. (حکوومەتەکانی عەراق هەر لە دابەشکردنی پێستەکانەوە مامەڵەیەکی ناواقیعیان لەگەڵ کورددا کردووە، ئەم مامەڵەیە، یەک لە پەدانی دەسەڵاتەکاندا دیاری دەدات، بە نموونە لەساڵانی 1921 تا 1936 لە "57" پیاو بە بەڕێوەبردنی کابینەکانی حکوومەت دانرابوون، تێنیا "5" کەسیان شیعە و کورد بوون، لە سەرانسەری دەسەڵاتی بنەماڵەدا

لە1921- 1958 پێنج وەزارەتە گرنگەکە بە دەست سوونێ بوون، ئەم بارەدەستییەی سوونێ لە ئاستی ناوخۆشدا رەنگی دابووەوە، بە نموونە لەساڵی 1933دا سوونێکان لە14 هەرەم، حوکمی 13یان دەکرد، هەروەها 37 قایمقامیان لە کەی 43 قایمقام بەدەستەوە بوو). "10".

لە ژێر رووناکیی ئەم راستییە سادەیدا بۆ بۆچوونی دەگەین، سیاسەتی دوورخستنەوەی کورد و شیعە لە فەرمانڕەوایی و پێستە هەستیارەکان تەنە لە سەردەمی بەعسەوە دەستی پێنەکردووە، بەڵکوو مێژوویەکی درێژ و کێشەی لە دیرەکی سیاسیی عێراقدا هەیە. لەم رووەوە "پیتەر سلاگت" پێیوایە "ئەگەر بینەوە سەر لایەنە ئەرنیەکانی دەوڵەتی نوێی عێراق، کە خۆی لە دەستوور و پرسەی دامەزراندنی سوپای نیشتمانیدا دەبینێتەوە کە لە کانوونی دووەمی 1921دا هاتە کایەوە، ئەمەش هەر لە بەرژەوەندیی عەرەبی سوونێ بوو کە بەشێکی کەمایەتییان لەو وڵاتەدا پێکدەهێنا".11" . بەعس لە هەموو حکوومەتەکانی تری عێراق جیددیتر و کاریگەرانەتر کوتە دامەزینی کورد و شیعە لە پێستە هەستیار و گرنگەکانی سوپادا. تەنانەت بەدرێژایی هەشتا ساڵ یەک فەکەوان نەبووە لە ریزەکانی سوپای عێراقیدا بە رەگەز کورد بووبێت، یان نەبیستراوە لەو ماوەیەدا هیچ کام لە وەزیرەکانی بەرگریی سەردەمی حکوومەتی سەدام تەنانەت کوردێکی بەعسیش بووبێت. ئەمەش بە گرەنتیکردنی ئەوە بووە سوپا بە کودەتای سەربازیی بەکارنەهێنرێت لە دژی دەوڵەتی بەعس.

کاریگەریی سوپا لەسەر سیاسەت و شێوەی فەرمانڕەوایی

سوپای عێراق یەکێک لەو سوپایانە بووە بەردەوام کارتێکردن و کاریگەرییەکی راستەوخۆی لەسەر پرسەی سیاسیی وڵات هەبووە، یان بەدەربڕینێکی دیکە سوپا بەلایەن نەبووە لە بڕامبەر سیاسەت و پرسەکانی بەڕێوەبردن و حوکمداریی. وەک لە سەرەتاشەوە ئاماژەی پێدرا بەهۆی ئەو چەپاندنە سیاسییەی هەر لە سەرەتای دروستبوونی عێراقەوە لەم وڵاتەدا بەڕێوەچووە و هەروا بەهۆی نەبوونی زەمینەیەکی کراوە و دیموکراسی، تاکو هێز و بزووتنەوە سیاسییەکان چالاکیی تێدا بکەن و کار بکەن بۆ وەدەستهێنان و بە دەستەوەگرتنی دەسەڵاتی سیاسیی، ئەوە رەگەزی کودەتای سەربازیی لە زەرترین بارەکاندا رەگەچارەیەکی ناچاریی و تەنیا بووە بۆ گۆڕینی مەیلی حوکم لە عێراقدا. بۆیەکا دەبینین هەر لەسەرەتاوە سوپا بەردەوام

لایەن بزووتنەوە سیاسییەکانەوە بەکارهێنراوە بۆ گۆڕینی رژێمە فەرمانڕەواکان، بەم هەیوە لە ماوەی چەند دەیەی تەمەنی ئەو سوپایەدا چەندان کودەتای سەربازیی سەرکەوتوو و سەرنەکەتووی ئەنجامداوە. بۆیە سەرچاوە مێژووییەکان تەنیا لەماوەی نێوان ساڵانی 1921- 1979 کە هاوکاتە لەگەڵ هاتنە سەرکاری "سەدام حسێن"، سوپا 13 کودەتای سەربازیی ئەنجامداوە کە بەشکیان سەرکەوتنیشیان مسۆگەر کردووە.

یەکەمین کودەتای سەربازییش لە مێژووی عێراقی قۆناغی فەرمانڕەوایی پادشایەتیدا، بە فەرماندەیی ژەنەرال "بەکر سدقی" بە ڕەگەز کورد لە ساڵی 1936 ئەنجامدرا و پاش سەرکەوتنی، حکوومەتکی نوێی بە سەرکایەتی "حیکمەت سەڵمان" پێکهێنا و خەیشی بووە وەزیری بەرگریی ئەو حکوومەتە. بەهۆی ئەوەی "بەکر سدقی" هەستکی کوردانەی هەبوو و چەندین ئەفسەر و پلەداری کوردی لە دەوری خۆی کۆکردبووەوە و دژی ناسیۆنالیستی عەرەبیی بوو، لە ساڵی 1937 لە کاتکدا بە نمایشکی سەربازیی سەردانی تورکیای کرد، لە شاری موسڵ کەوتە بەسەیکەوە و دوای ئەوەی گوللەیک لەسەری درا، کوژرا."12". هەر لە سەردەمی فەرمانڕەوایی پادشایەتیدا چەندین کودەتای سەربازیی دیکە ڕوویانداو، لەوانە کودەتای ساڵی 1941کە لەلایەن ئەفسەری ناسراو "سەلاحەددین ئەلسەباغ"ەوە لە دژی حکوومەتکەی "تەها هاشمی" سەریهەڵدا. دوای سەرکەوتنیان دەستەی کودەتاچی حکوومەتکی نوێیان بە سەرکایەتی "ڕەشید عالی گەیلانی" پێکهێنا، کە نازناوی "حکوومەتی بەرگریی نیشتمانیی" پێدرابوو، وەلیعەهدی وڵات "میر عەبدولئیلاه" لە ترساندا هەڵات و پەنای بە یەکێکی سەربازیی خەیان برد لە نزیک شاری "دیوانیە"، بەڵام دواتر حکوومەتە نوێیەکە چوونکە خوازیاربوو لە ژێر رکەفی بەریتانییەکان بێتە دەرەوە، بە هەماهەنگیی بنەماڵەی مەلیکی عێراق و بەریتانییەکان تکشکێنرا و چوار لە سەرکردە سەربازییەکانی کودەتا لە سێدارەدران، خودی "سەلاحەدین ئەلسەباغ"یش ناچار بە هەڵاتن بوو سەرەتا بە تورکیا و پاشان بە ئەڵمانیا، دواتریش گەڕایەوە مەملەکەتی عەرەبیی سعودیە و داوای مافی پەنابەرێتی لەو وڵاتە کرد."13".

گەورەترین و کاریگەرترین کودەتایەک لە سەردەمی پادشایەتیدا ڕوویدا بێت، کودەتای ئەفسەرانی ئازادیخواز بە سەرکردەیی "عەبدولکەریم قاسم" بوو لە14 گەلاوێژی ساڵی 1958دا. ئەم کودەتایە تەواو سیمای سیاسیی و فەرهەنگیی کەمەگەی عێراقی گۆڕی و کۆتایی بە ڕژەمی پادشایەتی هێنا و لە جێگەیدا ڕژەمی کۆماریی جێگیر کرد. هەر لەو چوارچێوەیدا کەمێک چاکسازیی سیاسیی و ئابووری دەستیانپێکرد، بەتایبەت بە یەکەمین جار دەستووری عێراقی دانی بە

هاوبەشتی کورد و عەرەبدا نا لە وڵاتی عێراقدا. لە ماوەی پێنج ساڵی حکومی عەبدولکەریم قاسم "1958-1963"دا چەندین هەوڵی کودەتا و تێرۆرکردنی قاسم بەئەنجام چووە، لە هەشتی ئازاری ساڵی 1959 بزووتنەوە هەگبەاوکەی شواف "عەقید عەبدولوهاب شواف" فەرماندەی لیوای پێنج لە موسڵ، هەوڵی کودەتایەکی سەربازییان دا بە یارمەتی هەندێک ئۆفسەری عەرەب و تورکمان، بەڵام لە کۆتاییدا بزووتنەوەکە دامرکێنرایەوە و "شواف"یش لەلایەن هێزەکانی عێراقەوە کوژرا. بەهەی ئەوەی حکوومەتی قاسم لە بەئەنجامکانی خەی پێشیمان ببووەوە لە پەدانی مافەکانی کورد، بە پێچەوانەوە لە شێوەکی نابەرامبەردا بوو لەگەڵ بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردستان، بارودۆخی ناوخۆیی عێراق شێواژان و ئاڵۆزییەکی سەرسوهێنەری بەخۆوە بینی، ئەمەش دەرگای خستە سەر گازارەی پشت بە بەعسیی و ناسیۆنالیستە عەرەبەکان لە رۆژی هەشتی شوباتی 1963 کودەتایەکی سەربازیی بەسەر حکوومەتەکەی "قاسم"دا بکەن و خودی سەرەک کۆمار و چەند وەزیر و هاوڕێکی، بە دیلیی بکەونە بن دەستی کودەتاچییەکان. سەرکردەکانی کودەتا بە تایبەت "عەبدولسەلام عارف" خوازیاربوون بەهەی کوشتنی قاسم و هاوڕێکانییەوە کۆشکی تەقاندن لە عێراقدا نیشان بدەن. ئەوەبوو لە دادگاییەکی سەربازیی خێرا و کارتێنیدا فەرمانی خنکاندن و لە سێدارەدانی عەبدولکەریم قاسم و هاوکارەکانی پەسندکرا و زەر بە خێراییش حکومەکە جێبەجێکرا.

سەمیر خەلیل "کەنعان مەکیە" لە کتێبەکەیدا "کۆماری ترس" دەربارەی دیمەنەکانی لە سێدارەدانی کەریم قاسم و هاوکار و دەست و پێوەندەکانی، دەنووسێت "لاشەکەیان هێنا بە ناو ستادیۆم و لەسەر کورسییەک دایاننا. سەربازێک لە تەنیشت لاشەکەوە بە وەستاویی دەردەکەوت، سەربازەکە بەشە جێربەجێرەکانی لاشەی قاسم لەگەڵ هەندە ڕوونکردنەوەدا پیشانی خەڵکی دەدات. لە ناکاودا ئەم دیمەنانە لا دەچوو و چەند دیمەنێکی تر لە شێوەی قاسم و لایەنگرانی ئەو لەگەڵ کودەتاچییەکان کە لەوزارەتی زانیارییەدا ڕوویدا بوو نیشانی بینەران دەدران". "14". دوای کودەتای هەشتی شوبات، حکوومەتێکی نوێ بە سەرکایەتی ژەنەرال "عەبدولسەلام عارف" پێکهات، بەڵام دیسان ئەم حکوومەتەش لە هەڤشەی کودەتا دەربازی نەبووە، ساڵی 1966 سەرکی عێراق لە ڕووداوێکی تەمومژاویدا و لە ئەنجامی کۆتنە خوارەوەی فڕۆکە، گیانی لە دەستدا. بەهەی ئەم ڕووداوەوە حکومی وەات کۆتە بن دەستی براکەی "عەبدولڕەحمان عارف". تەمەنی ئەمیش لە فەرمانڕەواییدا وەک کاکی کورت بووە، چوونکە زەری نەخایاند و پاش کەمتر لە دوو ساڵ، بەعسییەکان لە ڕێگەی کودەتایەکی سەربازییەوە کە لە ئەدەبیاتی بەعسیزمدا بە شۆڕشی

30-17 تەمووز ناوزەد دەکرێ "عەبدولڕەحمان عارف"یان لێ ناوەڕاستی ساڵی 1968 لەسەر کار لادا و ناچار بە هەڵاتنیان کرد بۆ دەرەوەی وڵات.

لە ساڵی 1968 بەولاشەوە چەندین هەوڵی تری سەرنەکەتووی کودەتا هاتنە ئارا، بەناو زەرینەیان بەهۆی دژە-قیی بەعسییەکانەوە بۆ زووبی دامرکێنرانەوە. لەوانە هەوڵی شکستخواردووی "نازم کەزاز"ی ئەندامی پایە بڵندی ئەمن و دەستی راستی حزبی بەعس لە ساڵی 1973دا. لە سەروەختی دەسەڵاتی بەعسییەکاندا هەموو ڕەوشوبنێک ئامادە کران بۆ بەرگرتن لە ئەنجامدانی کودەتای سەربازیی، بۆ ئەو مەبەستە یەکە نهێنییەکانی وەک موخابەرات و ئاسایش و چەند دامودەزگایەکی تر بۆ وردبینی چاودێریی تەنانەت هەستوکەوتی هاووڵاتیانی ئاسایی دەکرد. هەر لەم ساڵانە بۆ دواوە بەدیان هەزار بگرە سەدان هەزار ڕاپەرتنووسی نهێنی دامەزرێنەران، بۆ ئەوەی بۆ وردبینی چاودێریی جموجووڵی هەر هاووڵاتییەکی سادەش بکەن. هەر بەم هەیوە بوو لە ساڵی 1971 "سەدام حسێن" جێگری سەرۆک کۆماری ئەوکات، توانی بۆ لووتبەرزییەکەوە بۆ ڕۆژنامەنووسان بڵێت "ئەو ڕۆژانە تەپڵەی چەند کەسێک لە دەوری یەکتر کەبنەوە و بۆ چەند ئامادەکارییەک کودەتا بکەن و ڕژێم بوخێنن و خەیان بگەیەنێنە دەستەبات. حزبی ئێمە زۆر بەهێز و چیتر مەڵەتی چالاکیی خائینانە بەم جۆرە کەسانە نادات".
ئەگەر سەرنج بدەین لەوانەیە بگەینە ئەو ئەنجامەی لەمڕووی نوێی ڕۆژهەڵاتی نزیندا عێراق تاکە وڵاتێک بێت زۆرترین ژمارەی کودەتای سەربازیی تێدا ئەنجامدراوە. هەرەک ئاشکرایە لە بەربەیانی مڕووەوە تا بە ئێستا دەگات، لە سەرەوە تا بەعس، زۆرترین ئەو سەرکردە و شا و میرانەی حوکمی عێراقیان کردووە بە کوشتنیان کۆتایی بە دەور و دەسەڵاتیان هێناوە. بەدەر لە کودەتای سەربازییش سوپای عێراق هەمیشە لە بەرژەوەندیی دەستبژێری فەرماندەوادا بەکارهێناوە، لە زۆرترین جارەکاندا، سوپا ڕەکی ئەجگار دەندانەی بینیوە لە خامشکردنەوەی بزووتنەوە و ڕاپەینی گەلانی عێراقدا، هەرەک چۆن سوپا هەمیشە قاپغانێک بووە بۆ پاراستنی دەسەڵاتی خاوەن شکۆ و میر و دیکتاتۆرە دەسەڵاتدارەکان، ئاواش هەمیشە دژی سەرهەڵدانە سیاسییە گەلانخوازەکان ڕەکی بەرحمانە و ئەجگار هەڤاڵی گەلاوە.

سوپا وەک دامەزراوەیەکی سەرکوتکاریی ناوخۆیی 1921- 2003

سوپای عێراقیی ئەگەرچی یەکێک بووە لە پڕ چەکترین و قەڵەباغترین

سوپا لەناوچەکەدا، بەردام هەمیشە هەموو جەنگێکی دژەکیی دەاندبوو، تەنیا لە جەنگی لەناوبردنی هاووڵاتیانی سڤیلی ناوخۆی وڵات سەرکەوتوو و دلڕەق بووە. ئەگەر بەوانین سوپای عێراق لە دەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەم "1967" لە جەنگی هەمەلایەنە و گشتیی عەرەب لەگەڵ ئیسرائیل کە زەرینەی سوپای عێراق لە خاکی وڵاتی "ئوردون"دا بوون، یەکەک بوو لە بەزیوترین سوپاکان!. جەنگی هەشت ساڵەی عێراق–ئێران چی مانایەکی تری نەبوو جگە لە بەزینی سوپای عێراق لە مەیدانی جەنگدا؟!. ئەوە لە هەردوو جەنگی کەنداودا سوپای عێراق نەک هەر نەیتوانی بەرگریی بکات و داکەکیی لە وڵاتەکەی بکات، بەپێچەوانەوە بە چەند رۆژێکی کەمی شەڕ، سەرلەبەر تەکوپەک شکا و ریزەکانی پەرتەوازە بوو. لە ئاستی ناوخۆیشدا سوپای عێراقیی نەیتوانیوە بە بە پاڵپشتیی دژەکیی و بەکارهێنانی چەکی کەمەکوژ بەسەر هەزە بەرهەڵستکارە چەکدارەکاندا زاڵ ببێت!!، بە تایبەت هەمیشە لە بەرامبەر هێزی پێشمەرگەدا خەاگریەکی ئەوتۆی تەمار نەکردووە، شیاوی نووسینەوە بێت لە لاپەڕەکانی مێژوودا. ئەگەر یەک ساڵی شەڕی کورد و عێراق بە نموونە وەربگرین "1974- 1975" ئەو راستییەمان لەلا ئاشکراتر دەبێت لە مەیدانی جەنگدا سوپای عێراقی نەک نەیتوانیوە کوردستان کەنترۆڵ بکات بەڵکو توانای داکەکییەکی زەریشی لە خودی خۆی نەبووە، ئاخر بە هۆ نییە حکوومەتێکی بەهێزی خاوەن توانای ئابووری وەک عێراق لە رێی بەخشینی بڕەک لە وڵاتەکەی بە ئێران و چوونە ژێرباری رێکەوتننامەیەکی مینا رێککەوتنی جەزائیری ساڵی 1975ەوە خوازیار بێت بزووتنەوەی گەلی کورد تووشی نسکۆ و شکست بکات. چوونکە روون بوو بۆ هەرگیز سوپا وزەی نییە رووبەڕووی شەڕشکێکی گەورە و بەهێزی وەک شەڕشی ئەیلوول ببێتەوە.

سوپای عێراق هەر لەگەڵ لە دایکبوونییەوە تا هەڵوەشاندنەوەی بەرپرسیاری چەندین سەرکوتکاریی ناوخۆیی هاووڵاتیانی هەموو گەلە جیاوازەکانی ناو عێراق بووە، ئەم سوپایە زیاتر لە جارێک پرسەی کەمەکوشتن و پەلاماردانی بە سەر هاووڵاتیانی سڤیل بەڕەوە بردووە، ئەم پرسەیە لە باشووری کوردستان بە سەختترین و کاریگەرترین شێوە تێپەڕیوە، بە ئەندازەیەک کەم ماڵ هەیە لانیکەم قوربانییەکی نەبێت لەسەر دەستی ئەو سوپایە، هەرەک چۆن کەم گوند و شارچکە هەیە زیاد لە جارێک نەکەوتبێتە ژێر رەحمەتی تانک و تۆپ و لاپاڵمی رژێمەکانی عێراق، ئەمەش وای کردووە زەرینەی گوند و ناوچەکانی کەنار، لە باشووری کوردستان چەندان جار رووخێنران و سووتێنراون و خەڵکەکەشی راگوێزراون. سوپای عێراق لە دەیەی بیستەکانی سەدەی

رابـــردوودا "ساڵـــکـــانی 1924، 1926، 1927، 1928"، هـــســـتاوە بە ســـەرکوتکردنی چـــنـــدین بـــزووتنـــەوە و راپـــڕیـــنـــی میـــلـــلـــیـــی و ئـــازادیخوازانە، بە نمـــوونە لە هـەریـەک لـەشارکـــانی وەک "موســـڵ، نـجـەف، کـەربـەلا، بـەسـرە، ناسریـە، رومادی"، هـەروەها لە باکووریش چـــنـــدین هـــەمـــتـــی بـــەڕـــوە بـــردووە بە لـــنـــاوبردن و ســـەرکوتکردنی بـزووتنـەوە سیاسیـەکانی گـەلی کورد و ئاشوورییـەکان، لە ساڵی 1924یش سوپا هـــەمـــتـــکی دەندانـەی سـەرکوتکردنی لە شاری سلـەمانی بـــەڕـــوە برد کە تـیـدا ژمـارەیـەکی بـەشوومـار بـوونـە قوربـانی.**** لە ساڵـانی دواتریشدا بە هـەمان شـێوە سوپا رژێمی سـەرکیی و هـەڤانـەی گـــەڵـاوە لە بـەرپـەچدانـەوەی زەرینـەی شـــەش و راپـــڕیـنـەکانی گـەلانی عـەراق.

ئـەم سـەرکوتـە زەبـر دژوارەی سوپا لـەبـەرامبـەر کورد و نـەتـەوە و گـەلـە ناعـەرەبـەکانی عـەراق چـەند قات زیاتر بـووە. بە وێنـە لـەسـەردەمی پاشایـەتیدا سوپا دەورەکی وەحشـەتناک و تـوندی هـەبوو لە کـەمـــکوشتنی ئاشوورییـەکان لە باکووری عـەراق. "لـە11ی ئـەگـەستی 1933دا، یـەکـێـکی سـەربازیی پـێ چـەک لە ژێـر فـەرمانـدەیی ژەنـەرال سـدقی دا چـــووە شارچکەی سیمـــەڵـــوە. بـەشـێوەیـەکی سیستماتیک دەستکرا بە ڕەشـەکوژیی لە پیـاوان و ژنـان و منـاڵـان. کە دانیشتـووانـەکەی ئاشوورییـەکان بـوون. لە جیاتی ئـەوەی ئـەم کـەمـــکوژییـەی ئاشوورییـەکان ببـووایـە بە ریسوایـەکی نیشتمانیی، کـەچی بـووە سیمبـەل بە یـەکـێتی خاک و شانازیی نیشتمانیی. کـەوانـە ئـاماژەی سـەرکـەوتن لـەسـەر شـەرەفی سوپا لە شاری موسـڵ چـەقـێنرا، لە کاتی گـــەڵـاوەی سوپاش بە بـەغداد، لە نمایشـەکی سـەربازییدا لە شـەقامـەکانـدا گـوبـاران کـران". "15". سـەرچاوە مـێژوویـیـەکـان ژمـارەی کـوژراوە ئاشوورییـەکـان لـەم قـەتلوعـامـە کـوڕانـیـدا بە زیاتر لـە4 هـەزار کوژراو مـەزندە دەکـەن و هـەندێک ژێـدەریش پـێیانوایـە ژمارەی قوربانییـەکانی ئـەم پـڕسـەی کـەمـــکوشتنـە مـێژوویـیـە نزیکـەی 5 هـەزار کـەس بـووە. لـەئـەنجامی ئـەم سـەرکـەوتنـەشـەوە بوو ژەنـەرال "بـەکر سدقی" بە ڕەگـەز کوردی پـــەوانی جینـسایدی ئاشوورییـە مـسیحییـەکان پـلـە سـەربازییـەکـەی لە سوپادا لە عـەقیدـەوە بـەرزکرایـەوە بە فـەریق.
هاوکات لـەگـــەڵ کردـەوەی هـــەمـــتی پاکتاوی ئاشوورییـەکاندا، کیومـــەکی گـەورەش لە کوردستان بـــەڕـــوە دەچوو، لـەو سـەروەختانـەدا کە شـــەشی بارزان لە ژێـر سـەرکردایـەتی "شـێخ ئـەحمـەدی بارزان" لە کـەپـسـەندن و تـــاودا بـــوو، رژێـمـــی پاشـایـەتی بە هاوکـــاریی بـــاڵـــفـڕە و یـەکـە تایبـەتییـەکانی ئـەرتـەشی ئینگلیز بە خـەستی پـڕسـیـەکی کاولکاریی و کوشتاریان لە ناوچـەکانی بارزان و دـەوروبـەری بـــەڕـــوە دەبرد، ئـەم پـڕسـیـە سـەختترین پـڕسـەی کاولکاریی بوو لە بـەرامبـەر کورد لە

سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە تا ئەو ڕۆژگارە. لە ساڵەکانی 1933-1934 "تەنیا لە ناوچەکانی بەرزاژ، مزووری و شیروان 79 گوند وێران کران، لە سەرجەمی 2382 خانووبەرە 1365 خانوویان سووتاند و ڕووخاند، واتە 60%ی وێران کرا". "16". لە دوای خامشبوونەوەی مشخێڵی شۆشەکانی بارزان و زاڵبوونی تەواوەتی حکوومەتی پاشایەتی بەسەر کوردستاندا، سوپا هیچ ئەپەراسیۆنکی سەربازیی بەربڵاوی نەکردەتە سەر ناوچە کوردنشینەکان، بەڵام لەلایەکی ترەوە هەر کات پەویستی کردبێت سوپا ئامادە بووە بە سەرکوت و کوژاندنەوەی ئاگری هەر ڕاپەڕینێک لە هەر لایەکی کوردستانەوە سەریهەڵدابێت.

ئەم جیا لەوەی حکوومەت بڕیاری سیستماتیک و پلان بۆداڕێژراو لە هەوڵی تەعریبکردنی ناوچە کوردنشینەکان و دانیشتنی مەرکی کوردیی هەندێک ناوچەیی ستراتیژیی کوردستاندا بوو، ئەم سیاسەتەش درێژەی کێشا هەتا ئەو کاتەی کەمەڵەی ئەفسەرە ئازادیخوازەکان لە ژێر ڕێبەریی قاسم– عارف "عەبدولکەریم قاسم– عەبدولسەلام عارف" لە ساڵی 1958، لە ڕەی کودەتایەکی سەربازییەوە ڕژمی پاشایەتیان گەیی بە ڕژمی کۆماریی. لە سەرەتای دەسەڵاتی "قاسم"دا گەلێک هەنگاوی گرنگ لە ڕیفەرمی سیاسییەوە تا ڕیفەرمی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کشاوەرزی نران، لەناو ئەم پانتاییەدا بوارێک بە کورد ڕەخسا تاوەکوو بەشداریی بکات لە ژیانی سیاسییدا، لەرەوە پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیە پیشەیەکانی بە ئاشکرا دەستیانکرد بە کارکردن. لە ساڵی 1959دا بارزانی "مەلا مستەفا 1903-1979" لە تاراوگەوە "سەفەت" گەڕایەوە بە عێراق و لە ڕەی کۆنفڕانسێکی جەماوەرییەوە پشوازییەکی گەرمی لێکرا، لەولاشەوە دەستووری عێراق بە یەکەمین جار دانی نا بە مافی کورد و هاوبەشێتی کورد و عەرەبدا لە چوارچێوەی وڵاتدا.
مانگی هەنگوینی پەیوەندیی دەستانەی کورد و حکوومەتی قاسم کورت بوو، ساڵی 1961 جارێکی دیکە گرژیی و ئاڵۆزییەکانی کورد و ڕژمی بەغدا تەقینەوە و لە کوردستانەوە مشخێڵی شۆش داگیرسایەوە، بەڵام سوپای عێراق بە هیچ گوێدانە پرنسیپێکی جەنگ و مەڕاڵی شکستکردن، بە فڕۆکەی داپڵۆسێنەرانە کۆتە وێزەی خێک، کردەوە و ڕەفتارە دوور لە پرنسیپە سەربازییەکانی سوپای عێراق هەر بەوەوە نەوەستا هاووڵاتیانی بە دیفاعیش بکاتە ئامانج، تەنانەت خانووبەرە و مزگەوت و کانی و ئشکەوتەکانیش بەدەر نەبوون لە پرسەی وێرانکردن و لەناوبردن. "هاوینی 1961، ڕژمی عەبدولکەریم قاسم، هەرشی کردە سەر کوردستان و نیوەی زیاتری سوپای عێراقیی بە هەرش

لە دوای هەرش بەردایە سەر دانیشتووان، تا لە ماوەی ساڵ و نیوەکدا نزیکەی 3000 سە هەزار کەس کوژران، کە زۆربەیان خەڵکی مەدەنیی بوون. زیاتر لە سەد هەزار کەس ئاوارە بوون و کەوتنە چیا، 150 سەد و پێنجا گوند و شار وێرانکران". "17".

لە ماوەی دوو ساڵی شەڕی کورد و عێراق "1961-1963" و تا رمانی رژێمەکەی قاسم لە رەی کودەتای سەربازییەوە، کوردستان لە هەموو لایەکەوە لە ژێر هەڕەشە و مەترسیی سوپادا بووە، بە ئەندازەیەک شوێنەک نەمابوو دەستی وێرانکارانەی سوپای عێراقی نەیگاتێ، گوندەک، شارەک، شارۆچکەیەک نەمابوو کوشتاری تێدا روونەدات. لەگەڵ هاتنە سەرکاری رژێمی "عەبدولسەلام عارف" لە دوای هەشتی شوباتی 1963، ئەگەرچی بە چەند مانگەک لەنێوان پارتی دیموکراتی کوردستان "کە ئێوسا رابەرایەتی شەڕشی کوردی دەکرد" و رژێم، ئاگربەڕ رووبدا و چەند خولەکی دانوستان دەستیانپێکردەوە، بەڵام ئەو مفاوەزاتانە لە چەند مانگەک ئاگربەڕ بەولاوە چیتریان لە شین نەبوو، بەپێچەوانەوە بە کەڵتەکەی دیکەش جەنگ لەنێوان هەردوولادا هەڵگیرسایەوە. رەنگە خوێناویترین کارەسات لەو قۆناغە لەلایەن سوپای عێراقەوە ئەنجامدرابێت ئەو هەڵمەت و ڕەشبگیرییە بێت لەژێر فەرماندەیی "زەعیم سدیق"دا لە زەرینەی ناوچەکانی کوردستاندا ئەنجامدرا. "11-6-1963 دیسانەوە شەڕ هەڵگیرسایەوە و لە مانگی یەکەمی هەرشدا نزیکەی 200 دوو سەد گوند سووتێنران و زیاتر لە 2000 دوو هەزار کەسیش کوژران، لە مانگی 7- 1963 وەفدی یەکێتی سۆڤێت لە نێتەوە یەکگرتووەکان رایگەیاند: شەڕی رژێمی عێراق لە دژی کورد، شەڕی جینۆسایدە". "18". پێنج ساڵی حوکمی هەردوو عارف "عەبدولسەلام و عەبدولڕەحمان" بە یەکەک لەو وەستگە مژووییانە دادنرێت لە مێژووی عێراق و کوردستاندا، کە سوپا زەرترین کاولکارییەکانی لە ناوچە جەربەجەرەکانی کوردستاندا ئەنجامداوە.
هاتنە سەرکاری بەعسییەکان لە هاوینی 1968دا، قۆناغێکی تازەی سیاسیی بوو چ سەبارەت بە کورد، چ سەبارەت بە عێراق و ناوچەکەش، ئەجیندای بەعس لە ئەجیندای تەکەای حکوومەتەکانی پێشووی عێراق جیاواز بوو، بەعس هەروەک لە خودی ناوەکیەوە دەردەکەوێت، بزووتنەوەیەکی سیاسیی نەتەوەیی عەرەبیی بوو دەیویست بیری عەرەبچێتی بژێنێتەوە و یەکێتییەکی بەهێزی عەرەبیی لەسەر ئاستی جوگرافیایەی ناوی نیشتمانی عەرەبیی لێنراوە پێکبهێنێت، بە هەناندی ئەم خوێنڕشتنە سەی لەهیچ پیلانێکی مەترسیدار و تۆقێنەر و خوێناویی نەدەکردەوە، سەرانی بەعس بە باشی تێگەیشتبوون کارەکیان

ئاسان نییە و تەنانەت تۆگەرە و کەسپی ناوخۆیشیی لە بەردەمدایە، لەم سۆنگەوە بە پشتیستیان دەزانی لە سەرەتاوە گرفتە ناوخۆییەکان و نیشارە ناوخۆییەکان ریشکەش بکەن، ئەوجا هەنگاوەکانی داهاتوویان بنێن، بەم هیوایەوە سەردەمی دەسەلاتی بەعس و دەندایەتی سوپای بەعس لە بەرامبەر کورد سەختترین قۆناغ و هەرگیز شایانی بەراوردکردن نییە بە قۆناغەکانی رابردوو. تیرۆریسێن و پڕۆپاگەندیی بەعسییەکان "میشەل عەفلەق" کە وەک مۆژوونووسی سوریی "بەسام گیبی" ئاماژەی بە کردووە زۆر سەرسام بووە بە هیتلەر و پڕیوابووە هیتلەر دواجار بەسەر نیشتمانەکانیدا سەردەکەوێت، لە زۆرینەی نووسین و گوتارەکانیدا جەخت لەسەر یەکێتی عەرەب و رەنسانسی عەرەبچێتی و لەناوبردنی دوژمنانی ئەم خەونە دەکاتەوە. ئەو دەڵێت "دەبێت تۆنیا عەرەبەکان لە وڵاتی خۆیاندا سەرگەورە و بەهێز بن". ئەم هزرینە لە دوا شیکردنەوەدا ئەوەمان بۆ تەفسیر دەکات لە غەیری عەرەب کەسی تر قبوڵ ناکرێت لە "نیشتمانیی عەرەبییدا" دەستەیشتووە بێت، ئەوەش هاوواتای لەناوبردن و پوکاندنەوەی بە زەر و جۆری هەموو ئەوانی دیکەی ناعەرەبە.

بەعسییەکان خوازیاربوون سەرەتا لە رێگەی هەنادی عەراقیکی سەف عەرەبییەوە شقاو بهاوژن بە یەک بە یەکی پلانەکانیان لە سەرتاسەری نیشتمانیی عەرەبدا. ئەوەتا ئەم راستییە لەیەکەک لە بەندەکانی دەستووری عەراقی سەردەمی بەعسدا جەختی لێکراوەتەوە "عەراق بەشێکە لە نیشتمانیی عەرەبی و لە پێناوی وەدیهێنانی یەکبوونێکی گشتیی عەرەبییدا تێدەکۆشێت". "19" بوونی کوردیش لە عەراقدا لە روانگەی ئایدۆلۆژیای بەعسەوە بەربەستێکی لە رادەبەدەری بەردەم ئەو خەونە بووە، بۆیەکا بەعس بە هەمیشەیی کاری لەسەر داتاشینی وێنەیەکی دزێو و ناهەمواری کورد دەکرد. هەروەک "ئاراس فەتاح" دەڵێت "بەعسیزم ئەو سیستەمەیە بوونی کورد لە ناو جەستەی کۆمەڵگا سیاسییەکەیدا وەک هەکارێکی ناڕەتکەر و شێوێنەر تەماشا دەکات و لەوشەوە وێنەی بگانەیەکی پێدەبەخشێت کە لە رووی سیاسییەوە دەبێت بە دوژمن". "20" لەرەوە پۆژەی جینۆسایدو لەناوبردنی رەگەزیی کورد نەک هەر دەبێتە ئەجێندایەکی سیاسیی بەکۆبەپێی ئایدۆلۆجیای بەعس رەوایێش وەردەگرێت.

بەعس لە دوو سالی پێش رێککەوتنی ئاداری 1970ی نێوان کورد و حکوومەت "واتە سالانی 1968 و1969"، لە هەموو لایەنکەوە لە رووی سەربازیی و سیاسییەوە پۆژەی لە رەگەوە دەرهێنانی کوردی پلانو دەکرد، هەر لەم رێکەوتە مۆژووییەشەوە سەکوچکەی سیاسەتی بەعس دەرهەق بە کورد "تەعریب– تەرحیل – تەبعیس" دەستپێدەکات و پێدەنێتە سەرزەمینی واقیع، پیادەکردنی ئەم سێ سیاسەتەش لە دوا

ئاکامدا جگە لە تواندنەوەی کورد هیچی تر نەبوو. سوپا لە بردنەپێشەوەی سەکوچکەی سیاسەتی بەعس رژێمکی ئەجگار بایەخداری هەبوو، لەم روانگەشەوە بوو سەرانی رژێم کەوتنە هەوڵی بەهێزکردنی سوپا و خۆنیکردنی جبەخانە و تەکنەلۆژیای سەربازیی دەوڵەتکەیان. ئەگەرچی لە چوار ساڵی ئاشتی 1970-1974دا سوپا کەمترین دەوری هەبوو لە گۆڕەپانەکەدا، ئەمە مانای ئەوە نییە سیاسەتی سەینەوەی کورد وەستانی بەخۆوە بینیبێت، بەڵام لەگەڵ دەستپێکردنەوەی خولێکی تری شۆڕش، سوپای عێراقی کە سوودی لە پشووی چوار ساڵە وەرگرتبوو، بە یارمەتی نوێباوترین چەکی روسیی لە باڵەفڕ و لاپاڵم و بۆمبی فسفەریی و تەپی دوورهاوێژ کەوتنە سووتماککردنی کوردستان. لەم بڕوارە بە دواوە تا دەگاتە شاخاوەکانی ئەنفال و راپەڕینی ساڵی 1991 قورسترین پرسە سەربازییەکانی سوپای عێراقی لە کوردستاندا تاو دەستێنن، کە ئەمجارەیان سوپای عێراق مێژوویەکی هێندە خوێناویی تۆمار دەکات مەگەر ئەو مێژووە ڕەشە تۆنیا و تۆنیا مۆغۆلەکان و نازییەکان و ستالین تۆماریان کردبێ.

لە هەنگاوەکانی سەرەتادا پاکتاوی کوردە فەیلییەکان لە دەیەی هەفتاکان و هەشتاکانی سەدەی بیستەمەوە بە خەست و خۆیی دەستپێکرد، لەو پرسەیدا جیا لەوەی دەستگیرا بەسەر سەروەت و دارایی زەرینەی فەیلییەکاندا، لە هەمان کاتدا بە هەزارانیان لەکوژرا و بە هەزارانیشیان کەوتنە زیندانەکانەوە کە چارەنووسیان دیارە هەر مەرگ بووە، بەپێی هەندێک ئاماری نافەرمیش زۆرتر لە چارەگ ملیۆنکیشیان دەربەدەر بوون و ڕوویانکردە کەماری ئیسلامی ئێران. لە دوای هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی نوێی گەلی کوردستان لەساڵی 1976 کە شۆڕشکی بەرێیی بوو، دیسان سوپای عێراقی وەک جاری جاران، بگرە سەرسەختتر و هەڤانتر کەوتە پێلامارەدانی کوردستان و کوشتاری هاووڵاتیانی سڤیلیش. ڕەنگە لە دوای جینۆسایدی فەیلییەکانەوە، ڕەشبگیریی و لە ناوبردنی بە کۆمەڵی نەرینە بارزانییەکان ڕووداوێکی مەترسیدار و کارەساتبارترین بێت، گەرچی ژمارەی بارزانییەکان تا بە ئێستاش دەگات بە تەواویی ڕوون نییە چەند بووە، بەڵام گومان لەوە ناکرێ ئەو ژمارەیە لە هەشت هەزار مرۆڤ کەمتر نەبووە و نییە.

"بارزانییەکان تا ساڵی 1981 لە باشوور مانەوە، ئەو ساڵەی سەرلەنوێ بە ئەردوگای قوشتەپێ لە دەرەوەی هەولێر گوێزرانەوە. بارزانییەکان لە پێنجا هەزار کەس تۆنیا 20-30 هەزار کەسیان لەمایەوە. لە ساڵی 1983 بەرزان تکریتی نوێنەری عێراق لە نەتەوە یەکگرتووەکان –بەشداریی ئەو چاوپێکەوتنانەی کردووە لەگەڵ لیژنەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە مافی مرۆڤ بەستراوە- و وەتبانی برای

سەدام حسێن و تیپەکی موخابەرات و یەکەیەکی تایبەت لە سوپا چەند هەزار نزیکەیەکیان لە ئەردوگاکە کەکردووە، ئەوانەی تەمەنیان لە سەرووی 12 ساڵەوە بوو، شاهیدێک دەیووت: ئەو خەڵکیان بە ماشێن بەرەو باشوور گوێزایەوە و دواجاریش لە دەوروبەری شاری بەغداد بینراون، ئینجا بەسەر و شوێن کران". "21". تاوانی بە کۆمەڵکوشتنی بارزانییەکان وەک هەمدانەوە بوو بە ئەو زنجیرە چالاکییەی مەفرەزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بە هاوبەشیی لەگەڵ سوپای ئێران لە سنووری حاجی ئۆمەران ئەنجامیان دابوو، بەڵام هیچکات بەعس ڕەوایی نەبوو لە بەرامبەر هەرشی پێشمەرگەدا چالاکیی و زەبری تۆپخانەیی لە بەرامبەر هاووڵاتیانی بە دیفاع ئەنجامبدا. ئەم پرسیە هەر بەوەوە نەوەستا سنووری ناوچەیەکی دیاریکراو بگرێتەوە بەکو لە سەرەتای ساڵی 1988 گەیشتە ترۆپک. ساڵی 1988 بە سوپای عێراق ڕەشترین ساڵە لە دیرەکدا، چوون ئەو ساڵە، ساڵی پیادەکردن و بەکارهێنانی هەر چوار قۆناغەکەی شاڵاوەکانی ئەنفالی گەلی کوردستانە کە لە ڕۆژی بیست و سێی شوباتەوە دەستیپێکرد و تاکو شەشی ئەیلوولی هەمان ساڵی خایاند.
لەم پرسیەدا کە دەتوانرێت بە جینۆساید بناسێنرێت و بە هاوشانی قەتڵوعامی ئەرمەنەکانی ساڵی 1915 و هەڵەبجەستی جووەکان دابنرێت، زیاتر لە100 هەزار مرۆڤی کورد لەناوبران، لە پێنایدا هەزاران گوند و مزگەوت و قوتابخانە و کەنیسە وەرانکران، ئەمە جیا لەوەی بە ملیۆنها گیانلەبەر و باڵندە قەکران و زەرینەی باغ و دارستان و ناوچە سەوزاییەکان کرانە بیابانی کاکی بە کاکی. ئەندرو وایتلی لە پێشەکیی ڕاپۆرتەکەی "میدە ئیست وۆچ" کە یەکەکە لە سەرچاوە نایابەکانی ناساندنی ئەنفال بە دنیا، دەنووسێت "بە خەمە و بەچوونی ئەمە لایکەمەکەی 50 هەزار یان 100 هەزار کەس کە زەربەیان ژن و منداڵ بوون لە نێوان شوبات و ئەیلوولی 1988 کوژرابن". "22".
هەرچەندە ئامارێکی فەرمیی و کۆنکرێتی لە بەردەستدا نییە ژمارەی ئەنفالکراوەکان ئاشکرا بکات، بەڵام ئاوەندی دەزانرێت ژمارەکە لانیکەمەکەی 100 هەزار کەسە، عەلی حەسەن مەجید "عەلی کیمیایی" سەرپەرشتیاری پرسەکە لە دوو جگەدا، بەگەی ئەو بەدەستەوە دەدات، ژمارەی ئەنفالکراوەکان لە100 هەزار کەس زەرتر بووە، ناوبراو لە یەکێک لە نامەکانیدا بە سەدام ئاماژەی کردووە بەوەی زیاتر لە100 هەزار کەسن و حکوومەت هەر فریا ناکەوێت تەنانەت سابوونیش بەسەریاندا دابەش بکات بۆیە هەموویان لەناوبراون!. لە جاری دووەمدا "لە مایسی 1991دا کاتێ دەسەڵاتداری بەسنووری ئەنفال، عەلی ئەلحەسەن مەجید، کە دواتر بەرز کرایەوە بە وەزیری بەرگریی، لە دانوستانێکی نزیکدا لەگەڵ سەرکردە کوردکاندا

کەبووەو و دەیزانی چەن قسە دەکات! کاتێ رووبەرووی داواکاریی کوردەکان بووەو کە چارنووسی کوردە سەرنگومکراوەکان روون بکاتەو –ئەو ژمارەیەی ئەوان دایاننابوو 182 هەزار کەس بوو- ئەم بە تووڕەییەو وای دەربڕی تەکەای ئەو ژمارەیەی لە ئەنفالدا کوژراون بە هیچ جۆرێک لە سەد هەزار کەس زیاتر نەبووە". "23".

بە جیا لە زیانی گیانیش لە رووی ماددییەو کوردستان لەلایەن سوپاوە بە تەواوەتی وێرانکرا و ژێرخانێ ئابووریەکەی هەتەکێنرا، چەندان ئاوەدانی چەق و وێرانکران، بە بەهای ملیارەها دۆلار زیانی ماددیی بەر تەکەای کوردستان کەوت کە تاکو هێنووکەش ئاسەوارێ خراپ و نەگەتیڤەکانی بەردەواميیان هەیە. بەپێی ئامار و بەڵگەنامەیەک، تەنیا لە ساڵی 1988 و لە میانەی هەڵمەتەکانی ئەنفالدا "یەکەم: 2839 گوند و شار وێران کراون. دووەم: 1757 قوتابخانە کاولکراون. سێیەم: 2457 مزگەوت و جێگەی ئایینیی تر وێران کراون. چوارەم: 271 نەخۆشخانە و تیمارگە وێرانکراون. پێنجەم: 219828 خێزان لە سەرجەم ناوچەکانی کوردستاندا راگوێزراون". "24". هەر لە ساڵی 1988 و لە چوارچێوەی پلانی قڕکردنی گەلی کورد هێزە ئاسمانییەکانی سوپای عێراق بە چەکی خنکێنەر شارچکەی "هەڵەبجە"یان بەردومانکرد، جیا لە کاولکردنی شارەکە، نزیکەی پێنج هەزار هاووڵاتی کوژران و دوو بەرابەر بەو ژمارەیەش زامەداربوون، لەگەڵ ئەوەشدا هەزاران هەڵەبجەیی ئاوارە و پەراگەندەی شارەکانی کوردستان و دیوی ئێران بوون. لە ساڵی 1991، دوای راپەڕینی گەلی کورد لە باشووری کوردستان و شیعەکان لە باشووری عێراق، جارێکی دیکە سوپا رژێمی دێندانە و توندی هەبوو لە سەرکوتکردنی راپەڕینی گەلانی عێراق. ئەگەر لە کوردستان بەهەی کەوتووی میلێنیی گەلی کوردەو زیانە گیانییەکانی کورد کەمتر بووبن بە بەراوورد بە قوناغەکانی تر، ئەوە لە ناوەڕاست و باشووری عێراق سوپا زۆر بە تووندیی شیعەکانی سەرکوتکرد، لەم پرۆسەیەدا هەزاران هاووڵاتی راپەڕیوی شیعە کوژران و سەدان جۆگەی ئایینیی و هەزاران ماڵ لەگەڵ زەوی یەکسان کران.

بە کورتییەکەی سوپای عێراقیی لە مێژووی ژیانی تایبەتیی خۆیدا، تۆمارێکی ئەجگار ڕەش و دزێوی هەیە لە کوشتار و لەناوبردنی هاووڵاتیانی وڵاتەکەیدا، ڕەنگبێ لە مێژووی میللەتان و دەوڵەتاندا نموونەیەکی تر نەبێت، کە سوپای وڵاتێک بەو قەبارە ترسناکە سەرکوتی هاووڵاتیانی وڵاتەکەی کردبێت. هەروەک چۆن لە تەواوی دیرەکدا دەستناکەوێت هیچ وڵاتێکی هاوچەرخ بە قەد عێراق زەرترین پرۆسەی کاولکاریی لەنێو دەوڵەت و ئاوەدانییەکانی خۆیدا بەڕێوە بردبێت، ئەم حاڵەتە یەکێک لە دڕندەترین حاڵەتەکانە کە پێویستیی بەپانتایی زیاتر و فراوانتر بە شرۆڤەکردنی ئەکادیمیی و

هەڵایەنە. لە پوختترین دەربڕینیشدا سوپای عێراق لە مەیدانی هیچ جەنگێک لەگەڵ دەوڵەتان سەرکەوتوو نەبووە، تەنە لە سەرکوتی ناوخۆییدا نەبێ، کە بە بڕوای من دەڵانی حەتمی و راستەقینەی ئەوی دووەمیانە.

سوپای نوێی عێراق لە دوای بەعس

پرسەی "ئازادیی" عێراق ئەو وەستگەیە بوو سوپای عێراقی دوای هەشتاو دوو ساڵ لە تەمەن بە تەواوەتی هەوەشاندەوە، لەگەڵ رووخانی پەیکەرەکەی دیکتاتۆر لە ساحەی فیردەوسی بەغداد و هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانان بە ناو شارەکە، ئیدی شتێک نەما پێی بووترێت سوپای عێراق. لە رووی یاساییەوە ئەمریکا لەگەڵ راگەیاندنی کۆتایی ئۆپراسیۆنەکەیان، راشیگەیاند بەعس و سوپا و وەزارەتی بەرگریی و دامودەزگاکانی رژێم هەوەشاونەتەوە و لەمەو بەدوا بوونیان یاساغە. ئەوە یەکەمجار بوو دوای هەشت دەیە سوپای دەست و چنگ خوێناویی عێراقیی سکوت بکات و لەسەر شانێی رووداوە گەرمەکان نەک رەڵەی بەکۆ بوونیی فیزیکیشی بسەڵمێنێ. دوا بەدوای وەرگرتنەوەی ئیدارە لەلایەن عێراقییەکانەوە، جارێکی دیکە لەژێر رێنمایی و بڕیاردەیی ئەمریکییەکان سوپایەکی نوێی عێراقی دامەزرایەوە. ئەم سوپایە سوپایەکی سنووردار و گۆشەکردن و هەموو جموجۆڵەکانی بە دەستوور پەیوەند کراوە. لە ماددەی 14ی دەستووری نوێی هەمیشەیی عێراقدا ئاماژەدانێکی راستەوخۆی تێدایە کە سوپای عێراق دەبێت هەموو پێکهاتە جۆراوجۆرەکانی ناو عێراق لەخۆ بگرێت.
بەپێی راپۆرتی سەنتەری دیراساتی ستراتیژیی نێودەوڵەتیی csis کە لە 16-9-2008دا بڵاویکردۆتەوە، سوپای عێراق لە ئابی ساڵی 2008دا ژمارەکەی بە گشتیی 180296 سەرباز بووە، واتە بە ژمارە لەو هێزەی ئەمریکا لەوکاتەدا لە عێراق هەیبووە زیاتر بووە "هێزەکانی ئەمریکا لە تەموزی 2008، تەنیا 146 هەزار سەرباز بوو"، بەپێی هەمان راپۆرت تەنیا دوو لیوا هەن لە کوردەکان پێکهاتبێت و تێکڕاش ژمارەی سەربازەکانی ئەو دوو لیوایە لە 9010 سەرباز تێناپەڕێت. لە رووی چەک و چەکەشەوە وردە وردە سوپای عێراقیی بەرەو پێشکەوتن و خۆ پێ چەککردن هەنگاو دەنێت، بە ئەو مەبەستەش چەندان بڕیندی بە بڕهای ملیارەها دۆلار لەگەڵ کەمپانیا ئەمریکییەکان واژۆ کردووە بە مەبەستی کڕینی چەک و تەقەمەنیاتی پێشکەوتووی سەربازیی. رۆژنامەی "واشنگتۆن پۆست"ی ئەمریکیی لە راپۆرتێکیدا لە مانگی ئەیلوولی ساڵی پار بڵاویکردۆتەوە، بڕیارێک لە نێوان حکوومەتی عێراق و ئەمریکا واژۆ کراوە بە کڕینی 36 فڕۆکەی جەنگیی ئەمریکیی لە

جەری "F16". لەلایەکی تریشەوە سوپا لەلایەن ئەمریکییەکانەوە راهێنانیان پێدەکرێت لەسەر چۆنێتی بەشداریکردنی جەنگ و رووبەرووبوونەوەی پلامارداني تیرۆریستیی. دیمانەکە وەهایە: هاوکێکی چاوپێ لە ئاراداییە بە بوژاندنەوەی سوپای عێراق کە ئێستا سوپاکە بیست و نەیەمین سوپایە لە ئاستی جیهاندا، بەرپرسانی عێراقیی دەخوازن خێراتر لەوەی هەیە سوپا گەشە بکات و دامەزراوە سەربازییەکانیش بە پلەی بنیات بنرێنەوە بە حوکمی ئەوەی سوپای هاوپەیمانان لە ئامادەکارییەدان بە کشانەوە، بەم پێیش ئەرکی سوپای عێراقیی سەختتر و گرانتر دەبێت لە دابینکردنی سەقامگیریی بە خۆی.

"ئەحمەد عەلوانی" ئەندامی لیژنەی بنیاتنانەوە و وەبەرهێنان و ئابووری لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، لە شوباتی رابردوو رایگەیاند: توانای لۆجیستی و پیشەسازیی سەربازیی عێراق لە ئاستێکی نزمدایە و پێویستە حکوومەتی نوری مالیکی کاری جیددی بکات بۆ سەرلەنوێ بوژاندنەوەی پیشەسازیی سەربازیی. عەلوانی بە پێویستی دەزانێ هەمان وەزارەتی پیشەسازیی سەربازیی سەردەمی رژێمی پێشوو زیندوو بکرێتەوە و پێیوایە "هەزاران کادری پێشکەتوو هەیە شارەزاییان لەو بوارەدا هەیە، بەڵام تائێستا سوودیان لە وەرنەگیراوە، بۆیە دەبێت حکوومەت کار بۆ ئەوە بکات پشت بە شارەزایانی خەماڵیی ببەستێت و کەرتی پیشەسازیی سەربازیی ببووژێنێتەوە". چوار ساڵی کابینەکەی "نوری مالیکی" بە چوار ساڵی بنیاتنانەوە و گەشەکردنی سوپای عێراق دێتە هەژمار، مالیکی زیرەکانە توانی پارە بدات بە توانای سوپاکەی و بارهێنانیان بە رووبەرووبوونەوەی تیرۆر و بەرپەرچدانەوەی توند بە تیرۆریستان.

ئەگەرچی هەندێک گلەیی و ناڕەزایی هەیە لەسەر پتەوبوونەوەی سوپای عێراق، ئەمڕۆ لەلایەن کۆمیتیەکانەوە شایانی شاردنەوە نەبووە، بۆیەکا بە ئاشکرا کۆمیتیەکان ناڕەحەتیی خۆیان نیشان دەدەن لەمەڕ ئەو ڕەڵە پەیداکردنەوەی سوپای عێراقیی. لە بەرامبەردا سەرکردە عێراقییەکان رایدەگەیەنن خۆ پێ چەککردنەوە و پتەوکردنی سوپا پاساوی خۆی هەیە، یەکێک لەهەرە دیارترینیان جەنگانە لەگەڵ شانە تیرۆریستییەکانی ناوخۆ و رووبەرووبوونەوەی ڕەکخراوی ئەلقاعیدەیە. ئەمە لەلایەک و لەلایەکی ترەوە کاربەدەستانی عێراق دووپاتی دەکەنەوە ئەم سوپایە نابێتە سوپاکەی بەعس، هەروەک چۆن لە نیەتدا نییە بە ڕەگاکەی پێشوودا بڕواتەوە. هەندێکیش جەخت دەکەنەوە، دەبێت سەرکردەیی سوپا بەدەستی کەسە مەدەنییەکانەوە بێت، بە وەنە "سەلیم جبوری" وتەبژی بەڕێی تەوافقی سوونە "پێویستە سەرکردایەتی سوپای نوێی عێراق بە دەست مەدەنییەکانەوە بمێنێتەوە

تاکوو دەستدرێژیی نەکاتە سەر مافی مرۆڤ و گەلانی عێراق".
کوردەکانی عێراقیش سەرەڕای بەشداریان لەو سوپا نوێیەدا، ترسیان لە پێچەککردنەوە و پتەوبوونی سوپا هەیە، بەرپرسانی باشووری کوردستان نیگەرانیی خۆیان لە چەندین جێگە و بۆنەدا پیشان داوە لە بەهێزیی و ڕۆڵ پەیداکردنەوەی سوپا، تەنانەت سەرکی هەرێم "مەسعوود بارزانی" بە نیگەرانییەوە دەوانتە ئاو پرسێ و دەڵێ "پێکهاتەی سوپای عێراقیی مانای پەراوێزخستنی کوردە"، چەندان سەرکردەی تری سیاسیی کورد هەمان بۆچوونیان هەیە، لە بەرامبەریشدا گروپی دووەم هەن، لەو بەوایەدان مادام دەستوورێک هەیە ئەرک و ڕۆڵی سوپای دیاریکردووە و مافەکانی کوردیشی چەسپاندووە، مادامیش کورد خۆی بەشدارە لە پێکهاتەی سوپادا هیچ مەترسیەکی ئاوتە نییە بە سەر مافی کورد. فریاد رواندزی ئەندامی کوردی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقیی هەمان ئاو بۆچوونەی هەیە و ڕایدەگەیەنێت "سوپای عێراق سوپایەکە نابێت دەست لە کاروباری ناوخۆی وڵات و ئیدارات و ناکۆکیە سیاسیەکان وەربدات، بۆیە هیچ مەترسیەک لە پێچەککردنەوەی سوپای عێراقدا نابینم، بە تایبەتی سوپای ئێستای عێراق سوپایەک نییە لە ژێر دەسەڵاتی تەنیا کەسێکدا بێت، بەڵکو کورد و سوونە و شیعەی تێدایە، هەروەها کورد لە سوپای عێراقییدا چەندین پۆستی گرنگی هەیە، ئاو پۆستە گرنگانەش وا دەکات هیچ مەترسیەکی لە بەدینەکرێت". بە بۆچوونی من ئاو زیادەڕۆییە و سەرمەستییە بە دەستووری عێراقی ئاکامەکەی زۆر باش نییە، پێویستە کورد هەندە لە یەتەپیای دەستووری نوێی عێراقدا نەژی، چوونکە تاترین کارساتەکانی کوتە دوای ئاو دەستووری ساڵی 1958 کە بە شەفافی هاوبەشتی کورد و عەرەب لە عێراقدا دان پێدانابوو.
بەشێکی تر لە کوردەکان و تەنانەت عەرەب عێراقیەکان و چاودێران لەو نیگەرانن بەهێزبوونەوەی سوپا ئاگاڕی کودەتای سەربازیی دەهێنێتە پێشەوە "بە بەوای من ئەم ئاگاڕێکی لاوازە" هەروەک "جەیمس دینزلە" دەڵێ "بەهێزکردنی سوپای عێراق و ئاگاڕی کودەتا ئاوەی دیسپێنێت تێریبە لەگەڵ دەرچوونی بەریتانیا لەو وڵاتە لە ساڵی 1948دا، شەشی 1958 و هاتنی حکوومەتە سەربازیەکەی عەبدولکەریم قاسم و عەبدولسەلام عارفی بەدوادا هات". بەدەر لە هەموو ئەم ڕاستییانە نابێت نادیدەی بگرین، جیهان گۆاوە و ئێستا نەک پێنجا ساڵ بگرە پێنج ساڵ پێش ئێستا نییە، ئاوەی لە1988 بە سوپای عێراق و حکوومەتی سەدام دەچووە سەر مەحاڵ و لە زەحمەت زەحمەتتر بە ئەم سوپا نوێیە و نووری مالیکی یان هەر سەرۆکی وەزیرێکی تری عێراقیی بچێتە سەر!!. بە بۆچوونی من سوپای عێراق چەندیش بەهێزبێت، لە ئاستی ئاو چاوە تیژەی لەسەر عێراق هەشتا

هەر لاوازە، بەڵام ئەمەش مانای پشتڕاستکردنەوەی کورد نییە، بەڵکو دەبێت هەمیشە چاوکی لەسەر شەوازی کاری سوپا بێت کە پێکهاتەیەک مەزهەبی نەکات، ئەگەرچی مەترسی ئایندەی ئەوەندەی میلیشیاکانن نیو ئەوەندە سوپا نییە، بە تایبەت میلیشیا شیعەکان کە بە پاساوی جەنگی تیرۆر خەریکە شەرعیەتکی شەرمگینی وەردەگرن و رۆژبەیان لە گەڕەپانی ململانێکاندا بەرەو هەڵکشان دەچێت. ئەمە مەترسیەی راستەقینەکەی ئایندەی نزیکمانە.

دوایین وتە

لە کاتی خوێندنەوە و تاوتوێکردنی ئەو سەرچاوانەی بە ئەم باسە بەکارمهێناون، لەگەڵ ڕەیشتنی ئەو هەموو ڕووداو و کارەساتەی لە ماوەی هەشتا ساڵدا لەسەر دەستی سوپای عێراق بەسەر گەلانی ستەمدیدەدا هێناوە، لای خەمۆ و لە دڕاوەی واقیعی کارەساتەکانەوە تووشی جۆرێک لە تەقین بووم، لە ڕگەی ئینتەرنێتەوە چەندین وتار و لێکۆڵینەوەم لەسەر سوپای دووەتانی تر پەیدا کرد و خوێندمەوە، هەشتا نەمبینی هیچ کەمگەیەک لە تەواوی سەدەی بیستدا بەدەر لە ئەمانیای نازی هێندەی عێراق بووبێتە مەیدانی جەنگ و دەستێپشتوویی سوپا و کاولکاریی ناوخەیی. تەنانەت لە سەردەمی بەعسدا "دروستتر وایە بڵێین سەردەمی سەدام"، عێراق بە تەواویی لەکەمگەیەکی نەرماوە گۆڕا بە سەربازگەیەکی گەورە، هەمەتی بە سەربازکردن تەنە لە سنوورێکدا نەمایەوە، پیر و منداڵان و ژنان و تەکنەکرات و هەموو چین و توێژێکی عێراقی گرتەوە، هونەر بوو بە هونەرێکی سەربازیی، شیعر و ئەدەب و تەنانەت ژیانیش ڕەنگی خەیانیان لەدەستدا و بوونە کەرەستەیەک بە پگەیاندنی سەرباز.
دایکی هەرە ئازا ئەوە بوو زەرترین منداڵیان با بڵێین زەرترین سەرباز بخاتەوە، فەرمانگەی تەجنید لە هەموو شوێنێک قەرەباغتر بوو، بەردەوام جمەی دەهات، ئەم فەرمانگەیە خوازیاربوو ژنە سکپڕەکانیش سەردانی بکەن تا ناوی منداڵە لە دایکەبووەکەی ناو سکیشیان بنووسن وەک سەربازی "دواڕۆژ". جەنگ و مانەی سەربازیی تامی هەموو شتێکیان ناخۆش کردبوو و گەیبوویان بە تاعوون، جەنگ تەنانەت پارە و پیتاکی منداڵانی قوتابخانەکانی هەڵووشی، عێراق لە ماوەی ئەو جەنگە هەشت ساڵیەدا لەگەڵ ئێران، تەواو قەرزار بوو، ژمارەی قەرزەکانی لە100 بیلیۆن دۆلار تێپەڕی، کە زیاتر لە40 بیلیۆنیان بە چەک و تەقەمەنی بەهەدەر درابوون، ئاکامی جەنگیش جگە لە دەماندنی عێراق و کوژرانی 200 هەزار و بریندارباوونی 500 هەزار

کەسی دیکەی عێراقیی بەرهەمکی تری نەبوو. سوپا کارکتێری هەموو ئەم نەهامەتییانە بوو، لەبەرئەوە وای بۆ باش دەزانم مژووی سوپای عێراق ببێتە وانەیەک لە قوتابخانەکاندا بۆ ئەوەی تا دنیا دنیایە لە بیرمان بێت سوپایەک هەبوو لەم رەنگە و لەو چەشنە.

- کۆتایی –

ستەکهەم – سەلنا

سەرچاوە و پەراوێزکان:

1- العميد جي. كيلبرت براون "قوات الليفي العراقية"، الترجمة والتحقيق: د.مؤيد ابراهيم الوندواوي. مراجعة: رفيق صالح السليمانية 2006، ص 15.
2- ساڵح ڕەحمان "شەشی کانون یادی دامەزراندنی سوپای عێراق". ڕۆژنامەی "ڕۆژنامە"، ژمارە "378"، سەشەممە 6-1-2009.
3- بيتر سلاكت "الخيارات الدستورية لعراق مابعد الحرب". ترجمة: شكور سليمان. 2003.
4- لیوا مەنسوور حەفید، پلەدارێکی سەربازیی ئەکادیمیی کوردە و چەندین پلە و پۆستی جیاجیای سەربازیی وەرگرتووە و تا هەنووکە وەک پلەدارێک لە کاروباری سەربازیی بەردەوامە. بڕوانە: ڕۆژنامەی "ئاسۆ"، ژمارە "619"، یەکشەممە 13-1-2008.
5- هەمەن میرانی "سوپا لە عێراقی کۆن و نوێدا" بەشی یەکەم، ڕۆژنامەی "خەبات"، ژمارە "2971"، یەکشەممە، 14-9-2008.
6-ساڵح ڕەحمان "شەشی کانون یادی دامەزراندنی سوپای عێراق". ڕۆژنامەی "ڕۆژنامە"، ژمارە "378"، سەشەممە 6-1-2009.
7- سەیران تەها ئەحمەد "بەرنامەی چەکی ناوکیی عێراق 1969- 2003"، گۆڤاری "سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی"، ژمارە "2" ساڵی پازدەهەم، ئابی 2007، لاپەڕە 45-46.
8- Judit Miller،Laurie Mylroie "لە تکریتەوە بۆ کوت"، وەرگێڕانی: مەریوان غەریب– کامەران غەریب، چاپی یەکەم- سلێمانی، 2006، لاپەڕە 125.
9- هەمان سەرچاوە. لاپەڕە 158.
10- هیوا جەمال "عێراقی سوپا ..سوپای سیاسەت"، ڕۆژنامەی "ڕۆژنامە"، ژمارە "419". 4-3-2009.
11- بيتر سلاكت "الخيارات الدستورية لعراق مابعد الحرب". ترجمة:شكور سليمان. 2003.
12- ساڵح ڕەحمان، سەرچاوەی پێشووتر.

13- باقر یاسین "مێژووی خوێناویی عێراق"، و:حەمەساڵح گۆڵاڵی، چاپی یەکەم – سلێمانی،2004، لا 226.
14- سمير خليل "جمهورية الخوف"، ترجمة: احمد رائف، الزهرا للاعلام العربي، قاهيرة، 1991. سەمیر خەلیل ناوی خواستراوی نووسەری عێراقی ناسراو "کێنعان مەکیيە"یە کە کاتی خۆی ئۆو کتێبەی بۆو ناوە خوازراوەوە باوکردووە.
15- ليام ئەندرسن– گاريس ستانسفيد "ئايندەی عێراق.. ديكتاتۆريی، ديموكراسيی يان دابەشبوون؟"، وەرگێڕانی: كاميار سابير– دڵشاد حەمە، چاپخانەی رەنج 2008، لاپەڕە 59.
16- د.مارف عومەر گوڵ "جینەسایدی گەلی كورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا"، چاپی دووەم، سلێمانی 2003، لاپەڕە 21.
17- هەمان سەرچاوە.
18- هەمان سەرچاوە.
19- ڕێبوار سیوەیلی "قۆفڵسی ئاسنین یان بۆ ببمبوو بە عێراقی؟". چاپی یەکەم، كوردستان 2003، لا 70.
20- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 71.
21- كێنعان مەكيیە "دەڕەقی و بەدبەختی". وەرگێڕانی: حەمەڕەشید، چاپی یەکەم، سلێمانی 2005، لا200.
22-میدێ ئیست وۆچ "جینەسايد لە عێراقدا.. پێلاماری ئەنفال بۆ سەر كورد"، وەرگێڕانی: محەمەد حەمەساڵح تەفیق، چاپی دووەم، سلێمانی 2004، لاپەڕە 21.
23- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 26.
24-د.مارف عومەر گوڵ، سەرچاوەی پێشووتر، لاپەڕە 36.

- د.محمد حسين الزبيدي "صفحات مضيئة في تاريخ الجيش العراقي "، سايتی "جريدة" سالَي 2006.
** د. غزوان هادي "الجيش العراقي و متطلبات المرحلة الراهنة". سايتی "الصباح".
*** مازن الياسري "تاريخ الجيش العراقي بين المؤسسة و النظام الحاكم في ذكراه الثامنة و الثمانين". شبكة النبأ المعلوماتية- الخميس 15/كانون الثاني/2009.

****** سانتا ميخائيل " محطات في تاريخ الجيش العراقي منذ تأسيسه 1921 وحتى حله في 2003"، وكالة الأنباء التركمانية.**

سەرنج: ئەم لێکۆڵینەوەیە پێش یانزە ساڵ، بە هەشت بەش لە ژمارەکانی "630-637"ی ڕۆژنامەی "كوردستان راپۆرت" لە ناوەڕاستی مانگی ئایاری ساڵی 2009 باوبۆتەوە.

تێبینی: کەی ئەم شیکارییە وەک بەشی پێنجەمی کتێبی "گەمەی شەیتان" لە لاپەڕە 171-212 چاپ و بڵاوکراوەتەوە. کە ئەو کتێبەش بە چاپی کاغەز لە سەرتای ساڵی 2018 لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات بڵاوکراوەتەوە